

85E

ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE
MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE
SERIA III TOMUL X MEM. 3.

ÎNCEPUTURILE SCRISULUI ÎN LIMBA ROMÂNEASCĂ

DE

ȘT. CIOBANU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

20256e

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ. BUCUREȘTI, 1941

MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE

SERIA III-

TOMUL I. (1923—24):

Lei 120

I. C. NEGRUZZI. Autografe române	Lei 6
I. C. NEGRUZZI. Ioan Bogdan, Al. Vlahuță, Al. Xenopol și manuscrise ale lor	» 5
ANDREI BĂRSEANU. Catechismul luteran românesc	» 5
RAMIRO ORTIZ. Leopardi e la Spagna I-IV	» 15
DRAGOȘ PROTOPODESCU. Unkonown Congreve, a sheaf of poetical scraps	» 12
G. BOGDAN-DUICĂ. Gheorghe Lazăr	» 40
RAMIRO ORTIZ. Leopardi e la Spagna V-VII	» 40

TOMUL II. (1924—25):

Lei 175

AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI. O operă de mare valoare	Lei 8
ALEXANDRU MARCU. Romanticii italieni și Români	» 40
Dr. IACOB RADU. Doi luceferi rătăcitori	» 40
TH. CAPIDAN. Elementul slav în dialectul aromân	» 30
ȘTEFAN CIOBANU. Dimitrie Cantemir în Rusia	» 50
CONSTANTIN I. KARADJA. Despre lucrul apostolesc al lui Coresi	» 8

TOMUL III. (1925—27):

Lei 200

Dr. A. VERESS. Căntece istorice vechi ungurești despre Români	Lei 15
AL. VICIU. Suplement la «Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal»	» 10
N. CARTOJAN. Legendele Troadei în literatura veche românească	» 30
PER. PAPAHAĞI. Numiri etnice la Aromâni	» 15
G. POPA-LISSEANU. Un manuscris al gramaticii românești a lui I. Eliade- Rădulescu	» 8
Pr. V. URSĂCHESCU. Psaltirea slavonă (1577—1580)	» 12
S. PUȘCARIU. Dicționarul Academiei	» 15
RAMIRO ORTIZ. Goldoni e la Francia	» 40
AL. MARCU. V. Alecsandri și Italia	» 85
Dr. A. VERESS. Note și scrisori Șincaiane	» 15

TOMUL IV. (1928—29):

Lei 250

ION COLAN. Vieța și opera lui Ion Barac	Lei 45
N. CARTOJAN. «Fiore di virtù» în literatura românească	» 60
ȘTEFAN PAȘCA. Glosar dialectal alcătuit după material lexical cules de correspondenți din diferite regiuni	» 32
I. A. BASSARABESCU. Două epoci din literatura română	» 6
Dr. ANDREI VERESS. Vechi istorici unguri și sași despre istoria Româ- nilor (1760—1787)	» 50
N. IORGA. Note istorice asupra editării operei poetice a lui M. Eminescu	» 6
Dr. CARLO TAGLIAVINI. Despre «Lexicon Marsilianum»	» 15
Dr. ANDREI VERESS. Pictorul Barabás și Români	» 40

ÎNCEPUTURILE SCRISULUI ÎN LIMBA ROMÂNEASCĂ

DE

ȘT. CIOBANU

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Sedința dela 21 Februarie 1941

În momentul când încep să apară timid și nesigur cele dintâi slove românești, apusul Europei este străbătut de adânci frământări. Autoritatea bisericii, sdruncinată până la temelie de către propriile sale greșeli și de către ideile renovatoare aduse de Renaștere, nu mai este în stare să stăpânească spiritele omenști. Vechea așezare socială și politică, feudalismul, este și el atins în existența lui. Între lumea veche și curentele tumultuoase nouă se dă o luptă înverșunată, care vestește transformări mari de ordin social și spiritual. Din toate fenomenele vieții sbuciumate din epoca Renașterii și după această perioadă, evenimentul cel mai important este degajarea societății de ideile cosmopolite ale bisericii și afirmarea ideii naționale.

Terenul pregătit de către poezia cavalierească se netezește, iar limba «vulgului» își face un drum larg în literatură. Inspirată din tradiția clasică, reînviată și reînnoită de curentele nouă, înobilată de ideile umanismului, literatura la toate popoarele apusene se găsește în plină și viguroasă dezvoltare.

Popoarele slave ortodoxe rămân încă ferite de mișcările spirituale ale Apusului și continuă să lăncezească în idealurile și formele învechite moștenite dela Bizanț. Acei din

10624

11111. 1008

117479

Sudul Dunării sunt stânjeniți de stăpânirea turcă, iar Rușii, în procesul de mistuire a cuceritorilor lor de altă dată, — a Tătarilor — se încercuesc în mentalitatea lor conservatoare, ferindu-se de orice influență venită din partea « hereticilor latini. » Ei încearcă să-și croiască un drum original în literatură pe aceleași baze vechi, considerându-se moștenitori direcți ai tradiției religioase și politice a Bizanțului.

Înainte de apariția celor dintâi texte românești, poporul nostru a avut o viață politică, religioasă și culturală destul de îndelungată. Cele peste două veacuri de cultură slavă la noi, cu o bogată literatură tradusă și în mică parte originală, pregătesc terenul pentru începuturile literaturii naționale. Să nu se uite că biserica noastră dela începutul existenței Principatelor apare ca un organism bine încheșat cu mitropolii și episcopii, cu mănăstiri-focare de cultură și cu o întreagă clasă de clerici cărturari. În secolul al XV-lea biserica a fost un factor național și cultural și a jucat un rol însemnat în viața celor două țări românești.

Pe atunci exista la noi o anumită tradiție cărturărească, existau biblioteci pe lângă biserici și mănăstiri, precum și pe lângă mitropoliile și episcopiile noastre. O întreagă clasă de oameni ai cărții, ai scrisului, se găsea în serviciul culturii slave dela noi: fel de fel de « copişti », de « pisari », « diaci », « logofeți », « gramatici », « tahigrafi », « caligrafi », desenatori, sculptori și legători de cărți. Ei știau să scrie și să copieze fel de fel de acte oficiale și neoficiale. Desigur, că între aceștia erau și știutori de limbă slavonă, în deosebi printre clericii noștri. Admitem, că printre toți acești breslași ai scrisului, erau și Slavi, cari trăind în mediul românesc, nu puteau să nu cunoască și limba în care vorbea poporul, pe care-l deserveau.

Fecunditatea epocii dominante de cultură slavă la Români, se vede din cantitatea extrem de mare, încă nestabilită, de acte și documente slave, care s'au scris în Țările Românești, și de cărți-manuscrite. Numărul acestor manuscrise s'ar

ridica, după evaluarea unor cercetători, la circa zece mii de exemplare ¹⁾, cărți-manuscrite care s'au împrăștiat « *prin bibliotecile Londrei, Parisului, Vienei, Pragăi, Zagrebului, Lwovului, a mănăstirilor din Athos... în genere... în toată lumea civilizată* » ²⁾.

Toată această bogăție de produse ale scrisului slavonesc, atât de răspândită la noi în vechime, presupune nu numai un număr mare de slujitori ai condeiiului, ci și o anumită tradiție, o anumită școală, o anumită artă a scrisului. Aceste manuscrise se deosebesc de cele din țările slave prin eleganța lor, prin ornamentația lor artistică, prin bogăția și finețea desenului, ceea ce i-a făcut pe slaviști să le dea denumirea de « *izvod moldovenesc* » ³⁾.

* * *

Această mare mișcare culturală, străină ca formă și cosmopolită ca spirit în sensul creștin, n'a dus și nici n'a putut duce la înnăbușirea conștiinței de sine a neamului românesc. Poporul românesc în masele lui mari rămâne străin de această mișcare. El își păstrează formele culturii lui spirituale primitive: limba lui, poezia lui populară, datinele și obiceiurile lui; aceste forme se îmbogățesc doar cu unele influențe mici superficiale, care nu ating fondul structurii sufletești a poporului, nu alterează caracterul lui național.

Cu toată indiferența cărților religioase față de chestiunile naționale (cărți care formează grosul literaturii slave, ce se dezvoltă în Țările Românești), în scrierile originale din epoca slavonismului, apare clar conștiința de sine a poporului românesc, ideea de neam și de patrie, câteodată chiar mândria națională. Cronicele românești scrise în limba slavă dau o dovadă strălucită, că alcătuitoarii lor sunt adânc pătrunși de această conștiință națională. Ștefan cel Mare în cronică

¹⁾ А. И. Яцимирскій. Славянскія и русскія рукописи румынскихъ библиотекъ. Сборникъ русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. Томъ 79. С. Петербургъ, 1905, р. XII.

²⁾ А. Соболевскій. Румыны среди славянскихъ народовъ. Петроградъ. 1917, р. 7.

³⁾ А. Яцимирскій, Григоріе Цамблакъ. С. Петербургъ. 1904, р. 381.

dela Bistrița este zugrăvit ca un creștin viteaz, care luptă în contra păgânilor. El pune pârălabi la Chilia pe Isaia și Buhtea și-i «învață să păzească cetatea de limbile necredincioase»¹⁾. După isbânda lui Ștefan cel Mare dela Vaslui «*fost-au atunci mare bucurie între oameni și între toți creștinii cu adevărat credincioși, pentru că biruise domnul limbile păgâne cu mâna robului său Io Ștefan Voevod*» Cronicarul nu-și ascunde sentimentele de ură față de Turci, pe care-i numește «păgâni» și «afurisiți». Iar pe Munteni, cari îi ajută pe Turci în contra lui Ștefan cel Mare îi socotește «vicleni» și «păgâni», «*căci au fost părtași cu păgânii și s'au luptat împreună cu ei în contra creștinilor*».

Aceeași atitudine de ură o are cronica și față de Unguri, cari bătuți de Ștefan cel Mare la Roman, «*rușinați se întorc pe altă cale mai scurtă, și nu s'au întâmplat cum credeau aceia, ci s'au întâmplat cum au voit voia lui Dumnezeu, Părintele atotțitor, căci zice: «să nu se laude înțeleptul cu înțelepciunea sa și să nu se laude puternicul cu puterea sa»*»²⁾.

Faptele vitejești ale Domnitorului, care duc la înălțarea Moldovei sunt zugrăvite cu multe amănunte, iar despre înfrângerile Moldovenilor se vorbește mai puțin. Simpatia față de Moldova se manifestă la fiecare pas. Astfel în luptele dela Valea-Albă cronicarul, vorbind despre pierderile suferite de Moldoveni, spune: și «*căzură acolo harnicii viteji și boierii cei mari nu puțini, și voinicii cei buni și tineri, și oastea cea bună și vitează, până și husarii cei viteji se înneacă atunci, și mare scârbă au fost în țara Moldovei*»³⁾.

Relevăm deasemenea faptul că autorul cronicei își dă seama de unitatea de neam a Moldovenilor și Muntenilor. Bogdan Vodă a fost înduplecat să încheie pacea cu Muntenii prin argumentul călugărului Maximian, care între alte «*multe vorbe*» a spus: «*sunteți creștini și de același neam*».

De aceleași idei sunt pătrunse, într'o măsură mai mare sau mai mică, și celelalte cronice. «Cronica anonimă», de exem-

¹⁾ Toate citatele din cronica dela Bistrița sunt luate din I. Bogdan. *Cronici inedite atingătoare de Istoria Românilor*. București, 1895, pp. 1-80.

²⁾ *Ibidem*.

³⁾ *Ibidem*.

plu, care s'a păstrat într'un corp de letopisețe rusești (« Vos-cresenscaia letopisi ») de pe la sfârșitul secolului al XVI-lea ¹⁾, o prelucrare a cronicei dela Putna, înregistrează pe larg o legendă fantastică, în care se constată originea romană a Moldovenilor. De observat, că în toate cronicile slave, precum și în cea germană descoperită de către profesorul Olgierd Górká ²⁾, se manifestă același sentiment de ostilitate a cronicarilor față de Unguri, pe care l-am constatat în cronica dela Bistrița.

Aproape toate cronicile noastre slave, care s'au păstrat se scriu în secolul al XVI-lea. Ele însă au avut la bază cronici și însemnări astăzi pierdute, din veacul al XV-lea și poate chiar al XIV-lea.

* * *

Pentru problema pe care ne-am propus s'o examinăm, este foarte important să știm de ce naționalitate au fost acei logofeți, gramatici, dascăli, diaci, pisari, etc., cari se îndeletniceau cu scrisul în limba slavă în Țările Românești: au fost ei Români de origine sau Slavi? E lesne de presupus, că la începutul scrisului slav în țările noastre maiștrii scrisului să fi fost de origine slavă. Desigur, că aceștia învățau cu timpul și limba românească în deosebi pentru alcătuirea actelor noastre interne, unde ei aveau de a face cu treburile locuitorilor Români. Cu timpul locul lor îl iau cărturarii de origine română. Acest fapt se constată din documentele noastre vechi, unde adeseori se vede că scriitorii « gândeau românește și își expuneau ideile în slavonește » ³⁾. Cunoscutul slavist A. I. Iațimirschi ⁴⁾ a cercetat sub raportul limbii, o serie de documente publicate la noi până în anul 1909 și din acelea din colecția Lucașevici din Muzeul Rumeanțev din Moscova. Profesorul rus remarcă câteva greșeli de limbă, care provin din faptul, că « scriitorii » de acte erau Români

¹⁾ Publicată cu un studiu aprofundat de către I. Bogdan. *Vechile cronici moldovenesti până la Ureche*. București, 1891.

²⁾ Olgierd Górká. *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare*. București, 1937.

³⁾ А. И. Яцимирский. Язык славянских грамотъ молдавскаго происхождения. С. Петербургъ, 1909, р. 21.

⁴⁾ А. И. Яцимирский. *Op. cit.*

de origine. Astfel, multe cuvinte sunt redată în genul pe care ele îl au în românește, atunci când aceste cuvinte în limba slavă sunt de alt gen. De exemplu, într'un act din anul 1466, citim: „за нашу здравіе“, în loc de: „за наше здравіе“. Cuvântul „здравіе“ în slavonește este de gen neutru; scriitorul actului îl redă în genul feminin, ca în românește (« Pentru *sănătatea noastră* »). Într'un alt document (1490) citim: „по нашей животь“, în loc de „по нашемъ животь“. Cuvântul „животь“ în slavonește de gen masculin este redat în genul feminin, ca în limba noastră (« după viciața noastră »). Cuvântul mănăstirea, de gen masculin în limba slavă, este redat prin genul feminin: „Хоморской монастири... да есть еи отъ всѣхъ сторонъ“ (« Mănăstirea Humorului... se aibă ia din toate părțile ». Doc. din anul 1490). Se găsesc și forme inverse, masculin în loc de feminin; de exemplu: „врѣхъ великаго гора“, în loc de „врѣхъ великои горы“ (« în sus dela dealul mare ». Document din anul 1490). Un alt caz: „з Божиємъ помоцемъ“, în loc de „з Божіею помощію“ (« Cu ajutorul lui Dumnezeu ». Doc. din anul 1457)¹⁾.

Profesorul Iațimirschi a observat de asemenea și multe greșeli în declinarea cuvintelor slave din acte și în întrebuițarea prepozițiilor. De exemplu: „помогат с нашею силою“ în loc de: „помогат нашею силою“ (« a ajuta cu puterea noastră ». Doc. din anul 1403). „Против татарохъ и противъ каждому неприятелю“ în loc de: „противъ татаръ и противъ каждого неприятеля“ (contra Tătarilor și contra tuturor dușmanilor ». Doc. din anul 1444)²⁾. Sunt și urme ale declinărilor românești, ca de exemplu: „гдѣ снимаетъ хотар гостинещилоръ съ бѣхнѣнилоръ“ (« Unde se atinge hotarul Gostineștilor cu a Băhnenilor ». Doc. 1488). Iațimirschi mai remarcă unele nume de familie, cu articolul postpozitiv și câteva cuvinte românești, ce s'au strecurat în acte.

Observațiile făcute de către acest cercetător sunt perfect întemeiate. Documentele noastre dela sfârșitul secolului al XIV-lea și din secolul al XV-lea, cu toate că sunt ceva mai

¹⁾ А. И. Яцимирскій. *Op. cit.*, p. 21.

²⁾ *Ibidem*, p. 22.

) *Ibidem*.

corecte ca limbă, decât cele din secolele XVI—XVII-lea, sunt pline de greșeli, care provin din faptul că gramaticii noștri nu cunoșteau bine limba slavă.

Documentele vechi își au formulele lor consacrate. La început se arată domnia « cu mila lui Dumnezeu », se indică împricinății, cari se prezintă în fața domnitorului, vânzarea-cumpărarea sau dania, hotarele sau natura cesiunii și mărturia domnitorului și a boierilor, precum și ordinul de a se atârna pecetea, uneori însoțit de blestemul adresat aceluia, care ar contraveni la dispozițiile documentului. În afară de delimitarea hotarelor sau de obiectul vânzării sau al daniei, celelalte părți au un caracter comun, stereotip. Cu toate acestea întâlnim greșeli gramaticale la fiecare pas. Dăm câteva exemple: „И привисили есмы печат наша” în loc de „нашу”¹⁾ (C o s t ă c h e s c u, Vol. I, p. 61). „Та прости черес потока” (C o s t., I, p. 111); aici se întrebuințează genitivul în loc de acuzativ („поток”). „Томоу пасикъ” (C o s t., I, p. 96), cuvântul „Пасика” — prisaca este de gen feminin și în slavă, și este greșit redat prin terminație masculină. Influența limbii românești se vede în expresiile următoare: „дали Шолданъ Петрови” (C o s t., I, p. 92). „На имѣ Петрѣ и Иванови” (C o s t., I, p. 111) (« Am dat lui Șoldan al lui Petru »; « pe numele lui Petru și a lui Ion »). „И потокмили сѣ” (B o g d a n, Vol. I, p. 139) «și s’au tocmit».

În documentele noastre din secolul al XV-lea, cuvântul slav « село », de gen, neutru se dă de mai multe ori la plural greșit în feminin: „И дали есмы црквы тои двѣ селѣ” (M. C o s t., Vol. I, p. 61), în loc de „два села”. Această formă se găsește de mai multe ori. (C o s t., I, pp. 64, 455, vol. II, pp. 147, 221, etc.). Deasemenea cuvântul „монастир” masculin la slavi, uneori este redat ca feminin, ca și în românește: „Нашѣ новѣ созданѣ монастир” (C o s t., I, p. 75), sau „на имѣ гдѣ монастира была” (I. B o g d a n. *Op. cit.*, vol. I, p. 113). (« Mănăstirea noastră făcută din nou », « pe numele unde a fost mănăstirea »).

¹⁾ M. C o s t ă c h e s c u. *Op. cit.*, In text vom face trimiterea la volum și pagină.

Și în documentele publicate la noi mai târziu găsim urme ale declinărilor românești: „на потоци фънацилоръ” (Bogdan, vol. I, p. 130). «Și la puhoiul fânețelor».

Gramaticii noștri de limbă slavă aveau obiceiul să-și slavizeze numele. Astfel, Ion Jumătate, boier sub domnia lui Alexandru cel Bun, câteodată este trecut «Jumatatev», sau «Jumătatevici (Costăchescu. *Op. cit.*, vol. I), boierul Prodan, — Prodanov, sau Prodanovici etc. Cu toate acestea numele românești sunt redată cu articolul postpozitiv *ul*: *Danciul, Dobrul, Șteful, Banciul, Vlaicul, Tăutul, Băieșescul, Cernătescul, Isăcescul, Pleșamul, Fundeanul*¹⁾, etc.

Interesant pentru scopurile noastre este faptul că «scriitorii» noștri de acte, acolo unde era vorba de partea originală a documentelor, de delimitarea hotarelor în mod constant nu cunosc denumirile slave toponimice și întrebunțează cele românești. Astfel, găsim în majoritatea din documentele noastre slave cuvintele toponimice: *deal, țarină, măgură, culme, pisc, cot, matcă, zăpodie, râpă, ruptură, înfundătură, lac, izvor, șipot, pârâu, vrătop, gărlă, strămtură, bahnă, picior, bulboacă, glod, runcă, răchitiș, plătiniș, (păltiniș), grădină, drum, fântână, rediu, cireș, carpen, stejărei, brad, mesteacăn*. De asemenea termenii juridici se redau în românește: *jude, judeci, judecii, martori, tocmej (tocmeală), mărurie*; vreo două, trei grade de rubedenie: *cumnat, nepot*; denumiri de demnități: *ușar, sulgear, spatar, spătărel, păhărnice, pârgar, pripășar, portar, ploscar, medelniciar, blidar* și o serie de alte cuvinte românești²⁾.

Intorsăturile de frază câteodată vădit românești, împetritate cu cuvinte din limba noastră dau uneori acestor documente o înfățișare cu totul străină de limba slavă. Dăm câteva exemple: „въ толы на мърсрѣ мошоуловы... и на мърсрѣ пловель” (Costăchescu, vol. I, p. 81) — «și de acolo spre măgura moșului... spre măgura plopului».

¹⁾ A se vedea indicele de nume proprii la M. Costăchescu și I. Bogdan în operele citate.

²⁾ Un număr restrâns de cuvinte se dă la sfârșitul vol. al II-lea a colecției lui M. Costăchescu, p. 955 Ceva mai multe redă I. Bogdan. *Op. cit.*, vol. II, pp. 605—610.

„И от толи оусе обчиною великимъ дѣломъ со оусими извори, что оупадаюъ оу Молдавъ и оу молдавицѣ до обръшиѣ фрѣмо-соулѣ“. (C o s t., *ibidem*) — «și de acolo tot pe obcina dealului mare cu toate izvoarele, care se varsă în Moldova și Moldovița până la obârșia Frumosului». „оу нижни конецъ врътопа на рѣптѣрж“ (C o s t., vol. I, p. 147) «la capătul de jos a hărtopului spre ruptură».

„От толѣ заподію выше пашка на глод“ (*Ibid.*, p. 169). «De acolo pe zăpodie mai sus de Pașcă spre glod».

„И при томъ были мартѣрїа...“ (C o s t., vol. I, p. 127). «Și a fost mărturia...».

Notăm că aceste cuvinte românești se scriu corect, așa cum se pronunță, nu stricat, cum le-ar pronunța scriitorii străini. Aceleași «greșeli» de limbă, provenite din cauza influenței românești asupra textului, le găsim și în documentele muntenești¹⁾.

De observat, că documentele noastre externe sau acelea, care nu sunt scrise în țară, aproape nu conțin cuvinte sau forme românești. Astfel, în actul dat de către Domnitorul Roman lui Didrih Buceaschi în anul 1448 la Colomeia, (C o s t., vol. I, p. 305), documentul păcătuiește de multe polonisme, dar nu conține greșeli grotești ca celelalte manuscrise. Pentru actele externe domnitorii noștri probabil, că întrebuițau gramatici străini, căci un document scris de către un gramatic român sau romanizat, ca cele interne, nu poate fi înțeles de un străin.

Majoritatea actelor noastre vechi a păstrat și numele cărturarilor, cari le-au scris. Din ele se poate vedea originea etnică a acestor cărturari. În cele mai vechi acte păstrate în Moldova (3 Iunie 1374, 29 Iunie 1400, 4 August 1400), se dă numele pisarului Iațco²⁾, după care, începând dela 7 Ianuarie 1403, găsim într'un șir de documente numele logofătului Brăteiu, care probabil se mai chema și Ivașco Brațeevici³⁾; acesta îndeplinește funcția de logofăt domnesc,

¹⁾ P. P. Panaitescu. *Documentele Țării Românești*. București. 1938.

²⁾ *Ibidem*, pp. 1, 37, 41.

³⁾ *Ibidem*, pp. 47, 61, 70, 72, 76, 82, 85, 92, 95, etc.

care avea îndatorirea să atârne și pecetea domnească, până la 6 Iulie 1413. Ca pisari în această perioadă de sub domnia lui Alexandru cel Bun, îl întâlnim pe Isaia Grăd, probabil că același Isaia Grădevici, care îndeplinește funcția de logofăt după anul 1413. Mai găsim după această dată numele lui Cupcici, a lui Mihail gramaticul, probabil Mihail Oțel din alte acte, precum și a gramaticului Oanță. Între anii 1426 și 1434 aproape toate actele poartă numele logofătului Neagoe; se repetă însă și numele gramaticului Oanță, sau Oancea; după anul 1438 întâlnim numele logofătului Denisu, sau Dienisu, al gramaticului Pașco, al pisarului Hristofor, a logofătului Sima, al logofătului Mihul, și al lui Tador sau Toader Prodan (Prodanovici), precum și al pisarului Giurgiu (Jurju). După anul 1450 întâlnim numele diacului Dobrul, sau Dobrulă, care mai târziu, sub domnia lui Ștefan cel Mare, ocupă postul de logofăt și semnează mai multe acte, începând cu acela dela 8 Septemvrie 1457 și terminând cu documentul dela 5 Februarie 1468¹⁾. Între 12 Septemvrie 1468 și anul 1474 inclusiv, ca logofăt se întâlnește Toma, iar dela 1475 și până la 6 Septemvrie 1503 (ultimul act intern din timpul domniei lui Ștefan cel Mare din colecția I. Bogdan), actele sunt alcătuite sub îngrijirea logofătului Tăutul²⁾, pe care îl întâlnim și înainte de această dată cu alte titluri de cărturar. În calitate de diaci, gramatici și pisari pe timpul domniei lui Ștefan cel Mare, găsim pe Alexiu, pe Coste, fratele lui Ion Dascălul, Șteful, Călugărul Ilarion, Vulpaș, Isaia Șuşmanovici, Petre Ardano-vici, Toma, Stețco, Ghedeon, Andreico, Teodor Prodan, Șandru Crăjevici, Ivan Vladăcin, Ilia Stavici, Negrilaș, Oanță, Matei, Ion Popovici, ieromonahul Paisie, ieromonahul Ghenadie și Borcea.

În afară de aceasta se mai pomenesc numele diacilor Bogdan, Solomon și Zancea, ale pisarilor Crâstea, Donciu, Gheorghe Sârbul, Giurgiu, Glăvan, Soliman, ale gramaticilor Gârde, Oană, Roșca, Radu și Hristofor.

¹⁾ I. Bogdan. *Op. cit.*, vol. I.

²⁾ *Ibidem*, vol. 1—2.

După cum vedem, marea majoritate a cărturarilor noștri, specialiști în alcătuirea și scrierea documentelor sunt cu nume pur românești. Găsim și câteva nume străine cum sunt: Stețco, Vladăcin, Pașco, Ilie Șușmanovici, Ardanovici, Andreico, Stravici, poate chiar Brateiu sau Brateevici. Dar aceste nume apar mai rar, și trebuie să notăm, că acești mânăuitori ai condeiului sunt crescuți în țară; ei apar adeseori în posturi mai mici, ca pisari sau diaci și urcă treptele boieriei până la gradul de logofăt; așa se întâmplă cu Toma, cu Dobrul, cu Tăutul, cu Oancea, cu Pașca. Deci, admitând, că unii din acești cărturari ar fi de origine slavă — Ucrainieni, Bulgari sau Sârbi —, trebuie de presupus, că ei se asimilează cu mediul în care trăiesc și își uită până și limba lor natală. Altfel, nu s'ar putea concepe numărul mare de greseli, pe care-l fac în documentele scrise de ei.

Am insistat intenționat asupra documentelor noastre din secolul al XV-lea și asupra cărturarilor de cultură slavă la noi din această epocă. Am văzut că Românii au creat o limbă slavă specială, pe care o întrebuintează în documentele noastre, limbă care nu poate scăpa de influența puternică a formelor limbii noastre, iar scriitorii acestei limbi, în majoritatea lor Români, și o parte românizați, își dau bine seamă pentru cine se scriu aceste acte. Deci nu ne poate surprinde caracterul românesc al cronicelor slave, cu privire la trecutul Românilor, scrise la noi.

Este evident, că în secolul al XV-lea poporul românesc a fost perfect pregătit pentru un început de literatură scrisă în limba lui proprie. În secolul al XV-lea el dispune de o clasă bine pregătită de cărturari de meserie, de mânăuitori ai condeiului, cari cunoșteau bine tehnica scrisului și cari aveau la îndemână toate mijloacele și toate materialele necesare scrisului, inclusiv alfabetul. Cărțile slavonești, scrise în țările noastre cu atâta îngrijire și cu atâta bun gust, dovedesc că Românii nu numai că aveau idee despre carte, ci știau s'o și prețuiască, iar actele noastre în care poporul avea

toată încrederea, ne arată, că el își dădea seama de valoarea cuvântului scris. Principatele românești din secolul al XV-lea nu erau formațiuni politice cu organizații haotice, nedefinite, ci erau state care se bazau pe o anumită cultură spirituală și socială, pe anumite drepturi. Populația românească din aceste principate era pătrunsă nu numai de conștiință de neam, ci chiar de comunitatea de interese. Același lucru se poate spune și despre Ardeal, unde conștiința națională era și mai clară, mulțumită luptelor pe care le duce poporul de acolo cu adversari superiori din punct de vedere cultural.

Și atunci se pune întrebarea, oare cărturarilor noștri, cari sunt pătrunși, după cum am văzut din cronică, de conștiință și chiar de mândrie națională, și gramaticii noștri, cari se lasă influențați de formele limbii noastre, nu erau ispitiți a transpune în românește ceea ce citeau și scriau în slavonește? Sau, poate, cele dintâi scrieri în românește se datoresc unui imbold venit din afară, unei propagande susținute de străini, așa cum se poate întâmpla la popoare, care n'au nicio idee despre cultură, despre carte, despre importanța scrisului? Cu alte cuvinte, este nevoie să ne punem întrebarea, dacă începutul scrisului românesc se desprinde din cadrul unor mișcări asemănătoare la alte popoare, sau izvorăște din nevoile spirituale ale poporului nostru, care se deșteaptă la o viață națională?

Numeroasele cercetări asupra celor dintâi texte românești au stabilit aproape definitiv, că primele traduceri de cărți în limba românească s'au făcut prin a doua jumătate a secolului al XV-lea. Aceste texte s'au păstrat însă în copii din veacul al XVI-lea. Lipsa de precizuni cu privire la data traducerilor, precum și insuficiența datelor, referitoare la împrejurările în care s'au făcut primele traduceri, au dat naștere, după cum se știe, la diferite păreri și ipoteze. Uneori aceste ipoteze sunt fără temei și fără argumentare suficientă istorică, religioasă sau socială. S'a insistat asupra cauzelor care

au determinat cele dintâi scrieri românești și chiar asupra timpului, când scrierile care ne interesează s'au tradus. Aceste teorii sunt bine cunoscute; ele au fost examinate în mai multe rânduri de către istoricii literaturii noastre. Deci în această expunere, noi nu vom avea nevoie să insistăm prea mult asupra acestor teorii, mărginindu-ne la înregistrarea lor și la o analiză sumară ¹⁾.

Primul dintre cercetătorii noștri care a lansat o ipoteză mai bine argumentată în chestiunea celor dintâi texte românești, a fost B. P. Hasdeu. Bazat pe faptul că o parte din primele noastre scrieri românești conțin și apocrife, B. P. Hasdeu credea că apariția celor dintâi cărți, scrise cu slovă românească, s'ar datori propagandei bogomilice, care a contribuit la răspândirea și la crearea legendelor apocrife. Această propagandă s'ar fi intensificat la noi în secolul al XIII-lea, când se traduc în românește și unele texte cu conținut apocrif ²⁾.

Părerăa lui B. P. Hasdeu a fost adoptată de către I. Sbiera, care socotește că traducerea unor texte din Noul Testament, cum este « Codicele Voronețean », s'ar datori « paulicienilor », adică adepților hereziei din care derivă bogomilismul ³⁾, și că învățăturile paulicienilor în genere au avut influență asupra începuturilor literaturii românești. Traducerile s'ar fi făcut în secolul al XII-lea din grecește, în jurul orașului Ohrida, unde se observă fenomenul rotacismului.

Lăsând la o parte criticele ce s'au adus acestei păreri, observăm că teoria lui B. P. Hasdeu—I. Sbiera a luat naștere sub influența curentelor științifice la popoarele slave, în deosebi la Ruși, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, curente care atribuiau bogomilismului un rol aproape determinant în răspândirea literaturii apocrife. Această

¹⁾ Analiza acestor teorii, precum și concluziile la care am ajuns, le-am expus în cursul ținut la Facultatea de Litere și Filosofie de pe lângă Universitatea din București. Șt. Ciobanu. *Istoria literaturii române vechi*, curs 1938—1939, litografiat.

²⁾ B. P. Hasdeu. *Cuvente din bătrâni*. București. 1879, pp. 259—260.

³⁾ I. Sbiera. *Codicele Voronețean*. Cernăuți, pp. 342—349. O parte din bogomili și în Bulgaria se numeau pauliceni.

ipoteză emisă de către slavistul Iagič¹⁾, împărtășită de către Fr. Rački²⁾ și susținută în mod constant în câteva lucrări de către profesorul rus A. N. Veselovskii³⁾ și de către mai mulți savanți ruși și bulgari, a fost abandonată aproape în întregime în urma cercetărilor învățatului rus M. Socolov⁴⁾. Acesta a constatat că bogomilismul se găsește în legătură genetică cu curentele mistice ale gnosticilor și maniheilor, sistematizate în secolul al III-lea de către Paul de Samocata (de aici și denumirea de *paulicieni*). La baza învățăturilor bogomilice stă ideea existenței a două izvoare genetice care stăpânesc lumea, — al răului și al binelui. Dumnezeu, care înfățișează binele, este creatorul lumii nevăzute, iar diavolul, Satanail, în care este personificat răul, a creat lumea văzută, acea materială. Potrivit acestei concepții dualiste, bogomilii își desăvârșesc învățăturile și își stabilesc practica religioasă, pe care o cunoaștem numai din scrierile adversarilor lor. Aceste învățături n'au fost bine definite; ele se modifică potrivit vremurilor și caracterului poporului în sânul căruia pătrund. M. Socolov, analizând diferite izvoare cu privire la bogomilism, stabilește mai multe contradicții între legendele așa zise bogomilice și între învățăturile acestei heresii, și ajunge la concluzia, că această mișcare religioasă n'a jucat și nici n'a putut juca vreun rol în crearea și răspândirea apocrifelor. Istoricii literaturii rusești din ultimele două decenii nu dau nicio importanță acestei ipoteze. Chiar învățații bulgari, cari ar avea motive să susțină această teorie, n'o mai iau în considerație decât parțial, și anume, ei recunosc că bogomilismul a influențat și a contribuit la răspândirea unor legende dualiste, în deosebi a celor cosmogonice⁵⁾.

¹⁾ J. V. Iagič, *Opisi i izvodi iz nekoliko južnoslovenskih rukopisa*, I—III. U Zagrebu, 1873, 1874, 1897. Din „Starine”, t. V, VI și IX.

²⁾ Fr. Rački, *Bogomili i Pataveni*, în operele Academiei Jugoslave de Știință, T. VII—VIII, 1869—1870.

³⁾ A. N. Веселовскій. Опыты по истории развитія христіанской легенды. Журналъ Мин. народнаго просвѣщенія 1875—1877 și în alte lucrări a lui A. N. Veselovskii și a numeroșilor cercetători ruși.

⁴⁾ M. Соколовъ. Матеріалы и замѣтки по старинной славянской литературѣ. Москва. Vol. I—II, 1888—1899.

⁵⁾ Йордан Иванов. Богомилски книги и легенди. Българска Академия на наукитѣ. София. 1925.

Pentru noi, este important faptul că în învățăturile acestei mișcări cu caracter raționalist nu se găsește nimic din mișcările asemănătoare din Apus, care mai târziu propagă ideea necesității traducerii cărților sfinte în limbile vulgare. Pe de altă parte, apocrifele și legendele noastre populare păstrând cosmogonia dualistă, au o origine mai veche și se încadrează în folklorul (se înțeleg și cărțile profane scrise) popoarelor indoeuropene. Cu alte cuvinte, nu există niciun fel de dovezi, că bogomilismul ar fi existat la Români.

Cu mult mai întemeiată pare teoria prof. I. Bărbulescu, după a cărei părere traducerea cărților știute în limba românească se datorește catolicismului. « *Falsă este afirmarea* », scrie prof. I. Bărbulescu, « *că îndemnului ideilor calvine datorim noi, Românilor, emanciparea de slavonism și începutul literaturii noastre scrise* »¹⁾.

Prof. I. Bărbulescu își argumentează ipoteza în felul următor: « *În Europa catolică găsim înaintea de mișcarea calvină, că trăiesc alături și se dezvoltă două curente: curentul latinist umanist, a cărui manifestare fu limba latină și lângă el curentul vulgar, cu tendința de a scrie în limba poporului* »²⁾. Cu mult înainte de mișcarea calvină în Occidentul catolic, apar scrieri în limbile popoarelor. Catolicismul provoacă primele scrieri în limba maternă la Polonezi, iar luptele Ucrainenilor cu catolicismul, dau naștere la o întreagă literatură scrisă în limba ucraineană. Legăturile pe care le aveau țările noastre cu negustorii venețieni și cu cei din Dalmația, au făcut, ca ideea introducerii limbii materne în scris să pătrundă și la noi, și acestei idei îi datorim noi cele dintâi traduceri care apar în secolul al XV-lea. Mulțumită propagandei catolice, care în unele cazuri încuraja traducerea cărților în limba vorbită, se strecoară dogma catolică în « Crezul » din Psaltirea Scheiană, cu privire la emanația Sf. Duh nu numai

¹⁾ I. Bărbulescu. *Calvinismul și începutul d'a scrie românește*, « Convorbiri Literare », 1900, p. 259.

²⁾ *Ibidem*.

din Dumnezeu Tată, ci și din Fiu (Filioque). Această dogmă este recunoscută de altfel și de luterani.

Revenind asupra acestei chestiuni prof. I. Bărbulescu aduce și alte argumente cu caracter istoric și filologic¹⁾. Teoria lui însă n'a găsit un răsunset mai larg în literatura noastră științifică²⁾ pentru motivul că dovezile aduse de d-sa nu sunt suficient de concludente. Catolicismul, care într'adevăr, a manifestat tendințe de expansiune și la noi, n'a avut trecere la strămoșii noștri ortodocși, și deci el nu putea să provoace o mișcare culturală în limba românească.

Un argument important împotriva teoriei prof. Bărbulescu este faptul, că e greu de conceput, ca biserica romano-catolică atât de bine organizată, cu disciplina ei exemplară, având un aparat de propagandă perfect, să nu fi întreținut o serie de traduceri mai sistematică, decât cărțile pe care le-am avut noi, cu caracterul lor simplu și accidental. Propagandiștii catolici ar fi făcut traduceri din limba latină, iar nu din cea slavă. De sigur că în primul rând ei ar fi tradus cărți, care ating dogmele ortodoxismului. Introducerea mărturisirii credinței atribuite Sfântului Athanasie, care este folosită în practica bisericească la catolici, și nu este respinsă nici de ortodocși, ar fi o indicație serioasă în favoarea tezei lui I. Bărbulescu. Aici nu este vorba numai de dogma filioque, care se referă la «crezul» de Nicea³⁾. Însă și acest «crez», ca și întreaga Psaltire Scheiană, este tradus din limba slavă. Probabil că el a fost atașat la originalul slavon al Psaltirii. Acest fapt ne duce la concluzia că originalul slavon a fost de proveniență din regiunile ortodoxe ale Poloniei sau ale Slavilor din Ungaria, unde populația ortodoxă începând cu secolul al XIV-lea duce o luptă

¹⁾ I. Bărbulescu. *Curențele literare la Români în perioada slavomismului cultural*. București. 1928, pp. 45—90.

²⁾ Părerăa prof. I. Bărbulescu este susținută de către prof. G. Păscu. *Istoria literaturii și limbii române*. București, 1921, pp. 10—29.

³⁾ И. Е. Чельцовъ. Древнія формы символа вѣры православной церкви или такъ называемые апостольскіе символы. С. Петербургъ. 1869.

А. Гевенъ. Исторія славянскаго перевода символовъ вѣры С. Петербургъ 1884. Dr. Milan Şeuan. *Originea și timpul primelor traduceri românești ale Sf. Scripturi*. Cernăuți. 1939, pp. 78—84.

înverșunată cu catolicismul. Se știe că biserica papală duce mai energic ofensiva în contra ortodocșilor în țările catolice, unde avea sprijinul oficialității, cum a fost în Ungaria și Polonia. În aceste țări se strecoară pe nesimțite de către propagandiștii lor unele inovațiuni catolice, care nu sunt observate de clerul ce posedă o cultură redusă. În Polonia, o parte din populația ortodoxă ucraineană se unește în anul 1569 cu biserica catolică. Înainte de această dată mulți dintre cărturari, chiar și dintre reprezentanții clerului superior oscilează între credința ortodoxă și cea catolică. În școlile ortodoxe din Ucraina, chiar în colegiul lui Petru Movilă, teologia se învață după manualele catolice ¹⁾. Se tipăresc cărți ortodoxe cu « heresii » catolice ²⁾. O influență și mai mare are catolicismul și asupra Rusiei subcarpatice, vecina Maramureșului nostru. Între anii 1301—1526 catolicii, ajutați de guvernul ungar desfășură o largă propagandă, care în anul 1315 duce la o răscoală, îndreptată în contra catolicilor ³⁾. Peste câteva decenii în această provincie se face încercarea de a introduce biserica atină cu forța ⁴⁾.

Prin urmare, faptul că în limba slavă a existat « crezul » lui Athanasie cu « filioque » nu ne poate surprinde. La mijloc nu a fost niciun fel de încercări voite de propagandă. Traducerea s'a făcut de pe un original slavonesc din Ucraina sau Rusia subcarpatică. Traducătorii noștri cari de sigur nu erau inițiați în materie de dogmatică, au tradus alături de Psaltire și simbolul credinței în forma lui apuseană fără a-și da seamă că acest simbol este de proveniență catolică.

O a treia teorie, lansată de către regretatul O. Denisianu, susține că traducerea în românește a primelor

¹⁾ А. Н. Майковъ. Очерки изъ исторіи русской литературы XVII—XVIII в. С. Петербургъ. 1889, р. 34.

²⁾ *Ibidem*. Despre luptele ortodocșilor din Polonia cu catolicismul, а se vedea: Макарий, Архіепископъ Харьковскій. Исторія русской церкви. Т. V, кн. 2, pp. 332—367.

³⁾ Д-р Василь Пачовський. Срібна земля. Львів, 1838, р. 30.

⁴⁾ *Ibidem*, р. 32.

noastre cărți se datorește influenței luterane ¹⁾. O. Densușianu crede că textele care s'au păstrat, judecate după particularitățile lor lingvistice, n'au o vechime mai mare decât secolul al XVI-lea. Unul din cele dintâi texte românești a fost Catehismul din anul 1544, care a fost tradus și tipărit din inițiativa nobililor Sași și Unguri din Sibiu, cu scopul de a-i converti pe Românii din Ardeal la protestantism. Mai târziu centrul acestei mișcări se strămută la Brașov, unde se face o serie de tipăriri și unde predicatorii luterani, știutori ai limbii românești, sub îndrumarea lui Honterus vorbesc credincioșilor în românește. Densușianu analizează unele epiloguri din tipăriturile lui Coresi, în care se invoacă cuvintele Sf. Apostol Pavel, că «*în sfânta biserică mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înțeles, decât zece mii de cuvinte neînțelese*» — și ajunge la concluzia că aceste vorbe sunt în spiritul doctrinei luterane. Unele documente contemporane oficiale dovedesc că propaganda a fost organizată de către autorități. Concluzia la care ajunge O. Densușianu este că întrebuițarea limbii românești în monumentele literare tipărite după anul 1560 nu apare ca un rezultat al unei mișcări determinate de cauze care ar decurge din viața națională a Românilor, ci ea se datorește unui imbold venit din afară ²⁾. Această concluzie se sprijină și pe faptul că în viața poporului românesc din secolul al XVI-lea se produce o schimbare adâncă în condițiile istorice și raporturile sociale, care favorizează mișcarea de traducere și tipărire a cărților. Ca rezultat al acestei schimbări este decăderea slavonismului. Prof. Densușianu respinge teoria, după care textele din manuscrisele noastre ar fi copii din manuscrise din secolul al XV-lea.

Martin Luther (1483—1546), marele reformator religios și organizatorul bisericii protestante, în doctrina lui susține că izvorul inspirației religioase este Sf. Scriptură. Orice învățătură religioasă trebuie să fie judecată și înțeleasă în spiritul cărților profetice și apostolice din Vechiul

¹⁾ O. Densușianu. *Histoire de la langue roumaine*. Tom. II, Paris. Le-xour, 1914, pp. 3—10.

²⁾ O. Densușianu. *Op. cit.*, p. 7.

și Noul Testament. El nu recunoaște ierarhia bisericească, admite din cele șapte taine numai botezul și cuminecătura. Ca și toți reprezentanții mișcărilor religioase din acea vreme, începând cu Wycleff, el susține ideea necesității traducerii cărților sfinte în limba înțeleasă de popor.

Învățăturile lui Luther se răspândesc printre Sașii din Ardeal, la început la Sibiu și mai târziu la Brașov, unde germanul Honterus desfășură o vie propagandă, înființând o tipografie la Brașov și tipărend cărți pentru populația germană din Ardeal.

Părerea lui O. Densușianu, care nu este lipsită de serioase argumente istorice și filologice, este susținută în mod constant în câteva lucrări de către prof. Al. Rosetti. În legătură cu preocupările sale filologice, Al. Rosetti, în una din primele sale lucrări afirmă că cele mai vechi texte românești au fost traduse în secolul al XVI-lea în Nord-Estul Transilvaniei, având ca centre Sibiu și Brașovul. Traducerile s'au făcut «sub impulsul reformei lui Luther»¹⁾. Această părere este dezvoltată și în lucrările d-sale, apărute mai târziu, în care se combate ipoteza influenței husite a prof. N. Iorga, susținută de mai mulți istorici ai literaturii și de către unii filologi, cum a fost A. Candrea²⁾. În cele din urmă, prof. Al. Rosetti ajunge la următoarele concluzii: respingând cea mai răspândită teorie, cea a prof. Iorga, și analizând învățăturile lui Luther și împrejurările istorice din Ardeal, prof. Al. Rosetti datează traducerile cu anii 1530—1559. «*Cele dintâi cărți religioase apar în Maramureș și în Ardealul vecin, nu departe de centrele reformate din Zips, de regiunea Bistriței și de centrele ungrești reformate din Nordul Ungariei*»³⁾.

Cu toată autoritatea științifică a lui O. Densușianu și a elevului său prof. Al. Rosetti, cari susțin cu multă

¹⁾ A. Rosetti. *Les catéchismes roumains du XVI siècle*. In «Romania», 1922, t. XLVIII, p. 333.

²⁾ A. Rosetti. *Études sur le rotacisme en Roumain*. Paris, 1924, p. 13. A. Rosetti. *Recherches sur la phonétique du roumain du XVI siècle*. Paris, 1926, p. 41, 33.

³⁾ Al. Rosetti. *Limba română în secolul al XVI-lea*, pp. 1—10; cit. din p. 9.

competență teoria influenței luterane asupra celor dintâi traduceri românești, această teorie n'a putut prinde rădăcini. Numai regretatul prof. N. Drăganu, care într'o vreme era înclinat să susțină teoria husită¹⁾, în ultimul timp acceptă părerea că traducerea noastră s'ar fi făcut sub influența protestantismului german, însă în Moldova, pe timpul domniei lui Despot-Vodă, care era aderent al acestei mișcări religioase²⁾. Teoria lui Densușianu-Rosetti a fost combătută de către prof. Al. Procopovici, care prin argumente istorice și considerațiuni filologice dovedește că luteranismul n'a putut determina traducerea rotacizantă din prima jumătate a secolului al XVI-lea și că aceste traduceri sunt mai vechi și se datoresc husitismului³⁾.

Nimeni însă nu poate contesta că luteranismul din Ardeal, ca și mișcarea calvinistă din această provincie, a jucat un rol foarte important în răspândirea tipăriturilor românești. Șirul de cărți, care apar în românește în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, este rezultatul unei propagande oficiale bine organizate, în spiritul doctrinei reformate. Dar chiar susținătorii acestei teorii, înclină să admită, că majoritatea acestor texte sunt mai vechi decât data apariției lor, și anume din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Cercetările filologice au dovedit că primele noastre texte sunt cu mult anterioare propagandei luterane din Ardeal.

* * *

În sfârșit, ultima și cea mai răspândită părere este că începuturile scrisului românesc se datoresc husitismului. Această părere a fost emisă de către prof. N. Iorga⁴⁾

¹⁾ *Dacoromania*, III, pp. 909—929.

²⁾ N. Drăganu. *Histoire de la littérature roumaine de Transilvanie des origines à la fin du XVIIIe siècle*. Bucarest, 1938, p. 38.

³⁾ A. Procopovici. *Arhetipul husit al catehismelor noastre luterane*. *Rev. Făt-Frumos* *, II, 1927, pp. 78—80, 104—111.

⁴⁾ N. Iorga. *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688*. București, 1904, pp. 15—41.

N. Iorga. *Istoria literaturii românești*. Vol. I, București, 1925, pp. 100—124.

și este împărtășită astăzi de majoritatea filologilor și istoricilor literaturii noastre ¹⁾.

Unul din cei mai puternici factori în viața omenirii în Evul Mediu a fost biserica, care supune autorității sale toate fenomenele vieții spirituale. Bazată pe idealurile înalte ale creștinismului și sprijinită de către credincioși, biserica romano-catolică din apus devine cea mai însemnată instituție, căreia se supune și puterea laică și care îndrumază întreaga viață politică și socială. Abuzurile, pe care le comiteau conducătorii bisericii și clericii de rând, amestecul bisericii în treburile laice, precum și neorânduelile din sânul ei, au dus la știrbirea autorității bisericii papale. Și în literatură și în cler, se ridică opoziție în contra acestei stări de lucruri. Epoca Renașterii trezește o atitudine critică față de biserică. Un preot din Anglia cu numele de W y c l e f f și-a dat seama mai bine ca alții, că biserica s'a îndepărtat dela învățăturile creștine și că este nevoie de o renovare a vieții religioase, că biserica romano-catolică, prin ierarhia ei, a devenit un instrument de opresiune a mulțimilor.

În predicile sale, el chiamă lumea la o nouă viață creștină, la creștinismul adevărat, iar nu cel oficial. Învățăturile acestui adept înflăcărat al unor schimbări în viața religioasă a popoarelor, găsesc un răsunset adânc în mijlocul societății engleze din secolul al XIV-lea. Biserica oficială s'a văzut însă amenințată de învățăturile acestui preot răsvrătit. În contra lui, ca și în contra învățăturilor lui, se începe o prigoană.

Învățăturile lui W y c l e f f găsesc totuși un teren prielnic de dezvoltare în Boemia, la centrul ei cultural și politic, Praga. Creștinismul sădit în sânul populației cehe din această

¹⁾ Sextil Pușcariu. *Zur Rekonstruktion des Urrumanische*. În «Beiheft zur Zeitschrift für rom. Philologie», XXVI. Halle, 1910. Sextil Pușcariu. *Istoria literat. rom. Epoca veche*, vol. I, Sibiu, 1930, pp. 64—66. Al. Procopovici. *Arhetipul husit*, etc., op. cit. Al. Procopovici. *Introducere în studiul literaturii vechi*. Cernăuți, 1922, pp. 68—71. A. Candrea. *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din secolul XV și XVI*, vol. I, București, 1916, pp. LXXXIX—XCIII. N. Cartojan. *Istoria literaturii române vechi*. Vol. I, București, 1940, pp. 48—49. M. Macurek. *Husitství v románských zemích*, Brno, 1927. M. Macurek. *Husitismus in Rumänia*, «Revista Istorică», XIV, pp. 41—44.

țară de către Ciril și Methodie, se adaptează la forma lui catolică. Influența crescândă a culturii latino-germane sporește nemulțumirile în sânul populației cehe. Introducerea feudalismului și a nouălor forme sociale, ca și abuzurile clericilor, apasă tot mai mult asupra maselor mari ale poporului. Aceste nemulțumiri duc în secolul al XIV-lea la deșteptarea unei conștiințe naționale în sânul populației cehe oprite de către latifundiarii bisericii, clerici precum și de către cei laici. În veacul al XIV-lea se accentuează lupta Cehilor pentru păstrarea ființei lor naționale. Praga, cu universitatea ei, înființată în anul 1348, devine centrul mișcării naționale. Se fac traduceri în limba cehă a cărților sfinte; unii din conducătorii mișcării naționaliste din Cehia țin predici în limba poporului. În asemenea atmosferă de luptă se desvoltă Jan Hus, născut din părinți țărani în localitatea Husineți în anul 1389.

Hus își face studiile la Universitatea din Praga, unde capătă titlul de magistru. În anul 1400 devine preot, mai târziu predicator, profesor, decan și rector al Universității. În calitate de profesor, el cunoaște în de aproape operele filosofice și teologice a lui Wycliff, și devine un adept credincios al învățăturilor lui.

La universitate, exista încă înainte de Hus o luptă între Germani și Cehi pe chestiunea națională. Această luptă se intensifică pe chestiunea învățăturilor lui Wycliff, care era bine cunoscut și susținut de către magiștrii cehi.

În anul 1403 la universitate a avut loc o dispută publică pe chestiunea învățăturilor lui Wycliff, care fusese excomunicat de către biserica romano-catolică. Hus a luat apărarea lui Wycliff, atunci poate mai moderat decât colegii lui magiștri cehi. Majoritatea membrilor universității, care era aproape exclusiv germană, s'a pronunțat în contra învățăturilor lui Wycliff. Cehii însă, în frunte cu Jan Hus, au rămas neclintiți în părerile lor, susținând că ierarhia bisericească nu este la locul ei și că este nevoie de o reorganizare a ei în spiritul preconizat de Wycliff.

De mișcarea dela Praga s'a sesizat și guvernul. Regele Wenceslav, în lupta lui cu autoritatea papală, la început dă

sprijin lui Hus. Conflictul dintre Hus și biserică atinge apogeul, când papa dădu ordin, ca toate operele lui Wycliff, ce se găseau la universitate, să fie arse. Hus se opune trimițând papei o scrisoare, în care arată, că «*numai obscuranții pot vedea pericol în cărțile de filosofie și de matematici*». Papa trimite o «bulă» despre importanța «indulgențelor» pentru iertarea păcatelor. Hus se ridică în contra «indulgențelor», care nu duc la iertarea păcatelor, ci la îmbogățirea casieriei pontificale. Mulțimea arde «bula» papei. În urma acestui incident, au fost executați de către autorități trei meseriași cehi, fapt care a produs o mare agitație în sânul populației cehe.

Mișcarea care la început avea un caracter strict religios, se transformă într-o mișcare mai largă, având un caracter pronunțat național. Hus care fu nevoit să părăsească Praga, scrie un tratat despre biserică («*Tractatus de Ecclesia*»); în cele din urmă Hus, fu tradus în fața soborului dela Constanța, care l-a condamnat la moarte. Cu tăria sufletească a unui adevărat martir, el refuză de a renunța la convingerile sale, în schimbul vieții, și moare bărbătește, fiind ars pe rug.

După moartea lui Hus, începe o luptă a Cehilor pentru afirmarea credințelor religioase și naționale, care durează mai mult timp și care este dusă sub semnul învățăturilor lui Hus. Nobilimea cehă se adună la Praga și semnează un protest în contra executării lui Hus, care fu trecut în rândul sfinților. La 1420 Cehii își formulează dezideratele, care se rezumă în următoarele puncte principale: 1) propovăduirea liberă a cuvântului lui Dumnezeu; 2) cuminecătura sub două forme («*sub utraque specie*»); 3) secularizarea averilor bisericesti. Ei se ridică în contra unor dogme catolice, și anume, în contra dogmei transsubstanțierii Sf. daruri, în contra purgatoriului, a cinstirii sfinților și moaștelor, în contra icoanelor; ei nu recunosc nici ierarhia bisericască.

În sânul Cehilor husiți se desemnează două curente: unul mai moderat și altul mai radical. În intervalul dintre 1420—1431 au avut loc războaiele husiților; ei rezistă eroic în con-

tra regelui Sigismund și a cruciatelor organizate de către papa. Luptele se duc nu numai pe chestiunea religioasă; ele au la bază și probleme de ordin național și social. Sigismund și biserica se războiesc în contra Cehilor pentru redobândirea latifundiilor lor intrate pe mâinile husiților. În anul 1444 Seimul din Praga îi declară pe husiți rătăciți. Cu timpul unii din husiți se reîntorc la catolicism, iar alții formează așa zisa «frăție din Moravia și Praga», care prin principiile lor de viață puritană, de credință curată, amintesc învățăturile lui Hus.

Jan Hus n'a creat nicio doctrină religioasă nouă. El a știut să atragă lumea prin calitățile lui personale, prin idealismul lui, prin tăria convingerilor sale și prin viața lui curată. Câteva lucrări ale lui Hus, în afară de cea amintită mai sus, conțin comentarii la textele Sf. Scripturi, scrise în limba cehă și latină (de exemplu: «Postilla» comentarii la Evanghelie) ¹⁾. Învățăturile lui, nu reprezintă altceva decât un protest energic îndreptat în contra organizației bisericii papale, nu însă și în contra catolicismului ca atare; el se ridică în contra dominației clericale și în contra ierarhiei bisericesti abuzive. (În lucrările: «*De corpore Christi*», «*De Sanguine Christi*», «*De arguendo clero*»). La aceasta se adaugă și lupta Cehilor pentru păstrarea individualității lor naționale. Adepții de mai târziu ai lui Hus formulează și un fel de doctrină religioasă în spiritul ideilor reformiste ale timpului, dar fiecare din cele două tabere husite înțelegea altfel această doctrină. Este adevărat, că la husiți, Biblia avea o mare trecere; se dădea o mare importanță și cântecelor religioase. Cu toate acestea mulți învățați slavi, văd în mișcarea husită un început de luptă a Slavilor în contra germanismului, un început de înfăptuire a ideilor slavofililor și un simbol al unității popoarelor slave ²⁾.

¹⁾ Я. Якубец — А. Новак. История чешской литературы. Часть первая. Переводъ Ек. Матвѣевой и В. Куста. Прага. 1926, pp. 56—81.

А. Н. Пыпинъ и В. Д. Спасовичъ. История славянскихъ литературъ, vol. II. С. Петербургъ. 1881, pp. 833—871. I. Масурек. *Op. cit.* J. Якубес, *Dějiny literatury české*, vol. I, Praha, 1929. Arne Novak. «*Přemyslůvci*», în publicația «*Ceskoslovenska vlastivěda*», vol. VII, Praha, 1933.

²⁾ Școala slavofilă.

Mișcarea religioasă și socială pornită după moartea lui Jan Hus trece hotarele Cehiei și se răspândește printre vecini, printre Polonezi și Unguri. În lupta lor dârză cu Sigismund, husiții ocupă mai multe părți ale Ungariei, printre care și unele ținuturi ale Ardealului. După cum susțin aderentii acestei teorii, predicatorii ideilor lui Hus cuceriră satele și târgurile, îndemnând lumea la răzvrătire și îndârjind-o în contra bisericii catolice. Răscoalele țărănești din anul 1437 din Ardealul apusean sunt puse în legătură cu propaganda husită¹⁾, deși și ele în esența lor au avut un caracter social.

Mișcarea husită la Unguri și Polonezi și luptele religioase, provocate de ea, duc la o emigrare în masă a Ungurilor în Moldova. Acești din urmă se așează pe valea Troțușului, fondează târgul Huși (dela Husiți), se stabilesc și în Moldova răsăriteană, ajungând până la Nistru²⁾. Pe de altă parte, în Moldova s'ar fi refugiat și husiți din Polonia, cari ar fi început o propagandă vie pentru răspândirea husitismului, care trece din Moldova în Ardeal și se « încrucisează » cu ideile studenților unguri « aduse din Boemia »³⁾. « Husiții », spune prof. N. Iorga, « predicau împărțșenia așa cum erau ei (Românii) deprinși s'o primească, poșteau pe mireni la desbaterile lucrurilor bisericesti și făceau înțeleasă legea, prefăcând-o în limba poporului... cât despre deosebirile de dogmă ele n'aveau nici-un preț pentru țărani... Ei se făcură deci husiți pe un cap, fără a-și da seama că au părăsit cătuși de puțin drumul strămoșilor »⁴⁾.

Propaganda husită ar fi determinat traducerea celor dintâi cărți sfinte: Psaltirea, Evanghelia, Faptele Apostolilor și unele rugăciuni obișnuite. Aceste traduceri s'ar fi făcut în secolul al XV-lea în Maramureș sau în vecinătatea lui, unde nu erau episcopi, « paznici ai ortodoxiei ». Traducerea, după părerea susținătorilor acestei teorii, ar fi fost făcută de un singur om, probabil de un preot.

¹⁾ N. Iorga. *Ist. lit. rom.*, vol. I, pp. 101—102.

²⁾ N. Iorga. *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*. București, 1937, vol. IV, p. 516.

³⁾ N. Cartoian. *Op. cit.*, p. 49.

⁴⁾ N. Iorga. *Istoria literaturii românești*, vol. I, p. 102.

Teoria prof. N. Iorga, sprijinită pe argumente istorice și întărită cu dovezi filologice aduse de către I. A. Candrea și în parte, A. Procopovici, este combătută de către prof. I. Bărbulescu, O. Densusianu, Al. Rosetti și alții. Ea este socotită de către aceștia din urmă ca « o simplă ipoteză » lipsită de temeiuri istorice și filologice ¹⁾. Într'o lucrare recentă, prof. M. Șesan ²⁾, care combate toate teoriile cu privire la timpul, locul și motivele, care au determinat cele dintâi traduceri românești, analizează pe baza mai multor scrieri și teoria husită. Autorul acestui studiu, examinând toate mărturiile istorice cu privire la emigrările husiților în Moldova ajunge la concluzia, că în știrile care s'au « păstrat despre husiții din Moldova se vorbește foarte puțin, iar ceea ce ei înșiși pomenesc despre sine, și despre activitatea lor, este foarte neprecis » ³⁾. Și mai puțin probabilă este ipoteza că husiții ar fi activat în Maramureș, unde nu s'a păstrat aproape nicio mărturie despre existența lor. Prof. Șesan crede că mișcarea husită, săracă în manifestări pe teren literar, nu putea să provoace la noi traduceri de cărți din Sf. Scriptură ⁴⁾.

Trecând și peste argumentele filologice ale adversarilor acestei teorii, despre care am vorbit mai sus, constatăm într'adevăr că mărturiile despre o mișcare husită din Ardeal și din Moldova sunt foarte vagi și lipsite de precizie. Mișcarea husită putea să prindă în Moldova pe la sfârșitul domniei lui Alexandru cel Bun și să se desvolte în timpul domniei urmașilor acestuia, în deosebi, sub Ștefan cel Mare. Este cu neputință de crezut, că biserica și curtea lui Ștefan cel Mare și a predecesorilor lui să nu fi înregistrat aceste fapte în vreo cronică oficială sau în vreo notiță pe marginea vreunei cărți. Știm că în acea vreme biserica noastră, conștientă de ortodoxismul ei, stătea strajă la apărarea credinței și era foarte atentă la orice mișcare din sânul ei, iar domnitorii noștri își fac un titlu de glorie, din apărarea și susțin-

¹⁾ O. Densusianu. *Histoire de la langue roumaine*, vol. II, Paris, 1914, p. 8.

²⁾ M. P. Șesan. *Originea și timpul primelor traduceri românești ale Sf. Scripturi*. Cernăuși, 1939.

³⁾ M. Șesan. *Op. cit.*, p. 29.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 34.

nera bisericii. În cronicile noastre slavonești, care privesc evenimentele din secolul al XV-lea, în această privință găsim nenumărate mărturii. Pe de altă parte, cele câteva traduceri, care s'au păstrat din secolul al XV-lea, fac impresia unor apariții neașteptate.

În ce privește Ardealul, Ungurii și Românii erau atât de deosebiți prin credință și ca situație politică și socială, încât n'a existat niciodată o legătură sufletească, care ar fi putut duce la un împrumut de idei religioase. Din contra, aceste două popoare niciodată în decursul mai multor secole de conviețuire, nu s'au putut înțelege. Poporul românesc în mod instinctiv își apără individualitatea lui etnică împotriva tendințelor de distrugere a lui manifestată din partea Ungurilor. Am remarcat în altă parte că în niciuna din numeroasele noastre cronici slavonești din sec. al XV—XVI-lea, nu se găsește un cuvânt bun despre Unguri. Stolnicul Constantin Cantacuzino astfel caracterizează raporturile dintre Români și Unguri!

«*Pururea și nevindecași (și) Ungurii au stătut vrăjmași și pizmași Rumânilor*»¹⁾.

Mărturiile scrise privitoare la pătrunderea heresiei husite printre Românii ardeleni, se referă la unele regiuni și n'au la bază fapte serioase.

Principalul constă însă în faptul, că mișcarea husită, cu un caracter național-religios și social, nu pune mare preț pe problema întrebuirii limbii materne în biserică, așa cum făceau luteranii și calvinii. Am notat că husiții la început n'aveau niciun fel de doctrină religioasă, că Jan Hus moare pe rug, fiind incredințat că moare pentru credința dreaptă catolică. Iar urmașii lui, deși formulează unele postulate ale credinței lor potrivit cu ideile de reformă, luptă apărându-și, nu atât credința, cât națiunea și moșiile sechestrate de ei dela magnații bisericii și dela Rege.

În ceea ce privește întrebuirii limbii natale în biserică, lupta pentru introducerea ei în uzul bisericii, începe cu mult înainte de Jan Hus. Tendințele Germanilor de

¹⁾ N. Iorga. *Operele lui Constantin Cantacuzino*. București: 1901 p. 132.

a desnaționaliza populația cehă au avut ca rezultat trezirea instinctului de conservare a poporului și stimularea energiei lui naționale, care se manifestă și prin traduceri.

Cele dintâi scrieri în limba cehă apar încă înainte de secolul al XIII-lea sub forma de glose. Iar în veacul al XIII-lea au existat cântece religioase versificate (« Ostrovská píseň », « Píseň Kunhutina »)¹⁾.

Pe la anul 1300 se începe o adevărată mișcare literară, care se manifestă în fel de fel de traduceri și adaptări din literatura medievală în limba cehă. Se dau în limba acestui popor povestiri și drame religioase, unele prelucrate în versuri. Tot în acest veac se transplantează și mai multe romane cavaleresti și povestiri populare, ca: Alexandria, Varlaam și Ioasaf și altele²⁾. Tot atunci apar și cronici cu tendințe naționaliste, se scriu și opere originale cu conținut didactic și moral-filosofic.

În același secol se traduc toate cărțile Sfintei Scripturi, care adunate la un loc la 1400 formează întreaga Biblie³⁾. Textul acestei Biblii a fost corectat și în felul acesta a apărut o a doua redacție. S'au păstrat numeroase copii ale Bibliei din primele două decenii ale secolului al XV-lea⁴⁾. O serie de scriitori originali, ca Jan Milici, Matei din Ianov, nobilul cavaler Tomas Štitnyi, Jan Smil Flaška și alții prin operele lor, scrise în limba cehă cu mult înainte de Hus, pun baze serioase începutului literaturii naționale cehi.

Este drept, că Jan Hus recomandă citirea cărților sfinte și susține ca în biserică să se cânte imnuri religioase în limba cehă. O bună parte a operelor lui este scrisă în limba cehă. Cu toate acestea mișcarea provocată de el n'a contribuit decât foarte puțin la dezvoltarea literaturii naționale a Cehilor.

Și atunci se pune întrebarea: dacă mișcarea husită prin caracterul ei inițial n'a avut efecte simțitoare din punct de vedere literar acolo, unde această mișcare s'a manifestat din plin, atunci de ce ar fi putut să provoace cele dintâi traduceri la noi, unde mișcarea husită a fost aproape inexistentă?

¹⁾ Я. Якубец — Д. Новак. *Op. cit.*, p. 20.

²⁾ *Ibidem*, pp. 21—52.

³⁾ *Ibidem*, p. 67.

⁴⁾ *Ibidem*, pp. 67—68.

Nici la Polonezi, unde husitismul pătrunde și unde avea un teren favorabil pentru a prinde și a se desvolta, Polonezii fiind catolici, husitismul n'a dus la o mișcare literară în felul celei, care, după ipoteza lui N. Iorga, a avut loc la noi. Scrieri cu caracter religios apar la Polonezi încă din secolul al X-lea (cântecul religios « Bogurodzica », care se atribue Sf. Wojcech), iar prediți religioase scrise în limba poporului se găsesc prin jumătatea secolului al XIV-lea. Pe timpul lui Jan Hus, literatura națională poloneză era în plină desvoltare. De altfel, istoricii literaturii poloneze nu atribue niciun rol mișcării husite în istoria literaturii poloneze ¹⁾. Posibil, după cum afirmă unii cercetători ²⁾, ca husitismul să fi provocat traducerea unor cărți sfinte în limba ungară, traduceri care se fac în secolul al XV-lea, dacă acest fapt nu este o simplă coincidență, sau nu se datorește călugărilor franciscani, cari desfășură o operă de vulgarizare a Sf. Scripturi. Dar apariția unor cărți sfinte în limba poporului la Unguri încă nu este o dovadă, că husitismul a provocat și la noi același efect.

Din cele constatate mai sus reiese clar, că teoria husită este o construcție logică frumoasă, dar care nu are la temelia ei fapte și dovezi materiale, ci simple presupuneri.

Rămâne să amintim foarte sumar câteva păreri, care n'au avut răsunet în istoria literaturii noastre. Astfel, prof. I. B i a n u, credea că traduceri primelor noastre texte s'au făcut în mănăstirile din Moldova pentru « instrucție teologică » a călugărilor, pe la sfârșitul secolului al XV-lea ³⁾. S'au făcut încercări de a pune apariția celor dintâi texte ale noastre în legătură cu deșteptarea spiritului național. A. M e t r o n i u, constatând că în apus au avut loc mișcări religioase, ca aceea a lui W y c l e f f și J a n H u s, afirmă că aceste

¹⁾ V. I g n. C h r z a n o w s k i. *Historja literatury niepodleglej polski*. Warszawa, 1920. A l e k s a n d e r B r ü c k n e r. *Dzieje literatury polskiej Wzarysie*. Warszawa, Ed. 3-a, 1921, vol. I—II.

²⁾ Dr. T h o t S z a b ó P a l, *A csek huszita mozgalmak és uralomtörténeie Magyarországon*. Budapesta, 1917.

³⁾ I. B i a n u. *Introducerea limbii românești în biserică*. Discurs de recepțiune. București, 1904, p. 6.

mişcări n'au avut efecte la noi. În legătură cu aceste mișcări se fac traduceri în limbile naționale la toate popoarele creștine. Maramureșenii, supraveghiați mai slab de către autoritatea bisericească, s'au lăsat cei dintâi «*înrauriți de aceste curente naționale și au devenit inițiatorii mișcării de traducere*»¹⁾. T. Palade într'un studiu bine documentat din punct de vedere istoric, crede că influențele catolică și husită n'au putut provoca cele dintâi scrieri românești, și că aceste scrieri se datoresc «*unui curent vulgar românesc, care tindea la întrebuițarea limbii noastre în cele bisericesti încă din secolul al XIV-lea... iar influențele externe — catolică, husită sau luterană — n'au făcut decât să-l alimenteze dându-i un impuls mai mare*»²⁾.

În studiul bine documentat, despre care am vorbit mai sus, prof. M. Șesan³⁾, după ce respinge teoriile mai răspândite cu privire la începutul scrisului în limba română, examinează împrejurările istorice care au dus la primele traduceri. Analizând unele scrieri, cum este Psaltirea Scheiană, și făcând unele incursiuni interesante în domeniul teologiei, ajunge la următoarele concluzii:

«*Primele începuturi ale scrierii românești s'au putut face numai dintr'un îndemn intern sufletesc, dintr'o necesitate adânc simțită a vieții religioase, care cerea neapărat înveșmântarea cuvântului dumnezeiesc în limba poporului*»⁴⁾. Traducerile s'ar fi făcut în Moldova, la mănăstirea Moldovița, de către călugări ortodocși, în primă parte a domniei lui Alexandru cel Bun, poate între anii 1402 și 1418⁵⁾.

Studiul prof. M. Șesan aduce de sigur lumini nouă la rezolvirea problemei originii textelor noastre vechi. Acest studiu răstoarnă încă odată netemeinicia ipotezelor emise mai înainte. Cât privește părerea prof. Șesan relativ la cauzele care au determinat apariția textelor vechi românești, la

¹⁾ A. Metroniu. *Incercări asupra evoluției literaturii vechi*, «Convorbiri literare», 1913, Nr. 4, p. 414.

²⁾ T. Palade. *Când s'a scris întâi românește*. Arhiva (Iași), anul XXVI, 1915, Nr. 9—10, p. 245.

³⁾ Milan P. Șesan. *Op. cit.*

⁴⁾ *Ibidem*, p. 132.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 138.

locul și timpul traducerilor, aceasta este tot atât de șubred întemeiată, ca și ipotezele pe care le-am examinat. Din această teorie se poate admite numai ipoteza, că traducерile primelor noastre texte se fac nu dintr'un îndemn extern, ci dintr'o necesitate a vieții interne.

* * *

În cursul de istoria literaturii vechi pe care l-am ținut la universitatea din București în anul școlar 1938—1939, examinând teoriile cunoscute cu privire la începuturile literaturii noastre scrise, am constatat lipsa de baze serioase la aceste teorii. Apelând la alte laturi ale problemei, mi-am permis să fac unele presupuneri, pe care le voi expune mai departe.

Am văzut că aproape toți filologii și istoricii literaturii noastre vechi, constată că locul unde s'au făcut primele noastre traduceri este ținutul Maramureșului. Pentru acest fapt se aduc mai multe argumente filologice, printre care principalul este fenomenul rotacismului și unele uncurisme. Pe de altă parte, toate textele noastre vechi sunt traduse din limba slavă. Aceste două concluzii ne fac să vedem în ce împrejurări culturale și istorice a trăit populația românească din Maramureșul acelei vremi.

Leagănul începuturilor dinastiilor noastre vovodale și a emigranților români coborâtori în Moldova, Maramureșul și-a avut soarta lui în dezvoltarea istorică a neamului românesc. Vechile hotare ale acestei regiuni, locuite din vremuri străvechi de Români, erau cu mult mai întinse, cuprinzând în cadrul lor între altele și o bună parte din Rusia subcarpatică²⁾. Într'o monografie postbelică apărută în Cehoslovacia³⁾ cu privire la Rusia subcarpatică se dau denumirile de astăzi ale tuturor satelor din această provincie, între care foarte multe sună românește, ca de exemplu: *Brusturi*, *Dracina*,

¹⁾ Ștefan Ciobanu. *Istoria literaturii române vechi*. București, 1938—1939, pp. 413—488, curs litografiat.

²⁾ S. Reli. *Biserica ortodoxă română din Maramureș în vremurile trecute*. Cernăuți, 1938, p. 7.

³⁾ *Podharpatskhd Rus*, sub redacția lui Jos. Chmelaž—Stan. Clima-Iar. Nečas. Praha, 1923.

*Săliștea, Izvor, Sârma, Negrovo, Poiana, Bucovăț, Rostoaca, Volovăț, Ceapa, Cumnata, Crăsnioara, Tereșul, Buștean și altele*¹⁾. De sigur că multe din satele astăzi cu denumiri slave sau ungurești, au fost schimbate din românește, cum a fost cazul cu centrul puternic de viață națională și religioasă *Peri*, care este transformată în *Grușeva* ucrainiană; se știe că și în zilele noastre în această provincie locuiește o parte de Români, numărul cărora pe la 1920 s'ar fi ridicat la 11.724 de suflete²⁾. Coloniștii ruși, cari încep să populeze teritoriul Rusiei subcarpatice, după unii cercetători, prin secolul al IX-lea³⁾, iar după alții, mai verosimil, între anii 1299 și 1307⁴⁾, au dat peste Români cari erau stabiliți acolo de mai înainte și cari își aveau organizațiile lor politice ca pe întreg teritoriul locuit de Români. În secolul al XIII-lea procesul de colonizare se intensifică sub presiunea năvălirii Tătarilor⁵⁾, care-i face pe Rușii din regiunile de miazăzi să se refugieze în munții Carpaților, invadând și teritoriul de atunci al Rusiei subcarpatice. Pe la sfârșitul secolului al XIV-lea vine un nou val de Ruși din regiunile Podoliei, sub conducerea prințului lituanian Iug Coriaticovici. Atât Rusia subcarpatică, cât și cnezatele moldovenești din Maramureș, care se bucurau în sec. al XIV-lea de independență politică și administrativă⁶⁾, cad sub suzeranitatea regilor Ungariei. Politica suveranilor Ungariei față de vovezii români, precum și infiltrarea elementului rus sau rutean în părțile de Nord ale Maramureșului a determinat, după cum se știe și, emigrările unei părți de Români din Maramureș, cari pun temelie principatului Moldovei⁷⁾.

Toate aceste împrejurări creează anumite condițiuni istorice, geografice și culturale, de conviețuire între populația românească rămasă în Maramureș și între Rutenii din Rusia subcarpatică. Și unii și alții sunt ortodocși; și unii și alții

¹⁾ *Podkarpatská Rus*, pp. 195—206.

²⁾ *Ibidem*, p. 21.

³⁾ Д-р Василь Пачовський. Срібна земля. Львів. 1938, p. 21.

⁴⁾ Prof. Alexandru Filipașcu. Istoria Maramureșului. București, 1940, p. 39.

⁵⁾ *Podkarpatská Rus*. Op. cit., p. 88.

⁶⁾ Al. Filipașcu. Op. cit. p. 36.

⁷⁾ S. Reli. Op. cit., p. 13.

ceva mai târziu se găesc sub amenințarea propagandei catolice (anii 1301—1526)¹⁾; și unii și alții se găesc sub aceeași stăpânire politică. Emigrările unei părți din Românii maramureșului în Moldova «slăbesc puterea» de rezistență a celor rămași acolo, dar nu-i desființează²⁾.

Din știrile care s'au păstrat se vede că elementul românesc din Maramureș, în granițele lui de atunci, juca un rol însemnat în viața culturală și politică. Actele vechi în limba ruteană semnaleză, că pe teritoriul Rusiei subcarpatice se găesc locuitori cari vorbesc «limba valahică»³⁾. În bibliotecile din Rusia subcarpatică, se găesc manuscrise din secolele XVI-XVII-lea în limba slavă bisericească, scrise cu ortografia medio-bulgară, care, se crede, că ar fi de proveniență moldovenească⁴⁾. Cea mai veche Psaltire din Muncaci, scrisă în limba slavă pe teritoriul Rusiei subcarpatice, este dela începutul secolului al XV-lea. Ea este de aceeași proveniență moldovenească⁵⁾.

Cu timpul se formează o nobilime românească din «cneji» sau «voevozi» maramureșeni, cari conduc viața politică și culturală a ținutului în cadrul statului ungar. Din contactul cu Ungurii și cu Rutenii, cari își afirmă tot mai mult prezența lor în Rusia subcarpatică, voveozii români, trecuți printr'o școală politică plină de lupte și de frământări, devin oameni de energie și de inițiativă. Astfel vedem că vovevodul Dragoș împreună cu fiul său Sas pun stăpânire pe Moldova, pe care o supun suzeranității ungare. În anul 1359 acești vovevozi așezați în Moldova sunt izgoșiți de către vovevodul Bogdan, tot din Maramureș, care rupe orice legătură cu coroana Ungariei⁶⁾. Fiii lui Sas, Balc (Balica) și Dragu, sunt răsplățiți de către regele Ungariei pentru serviciile aduse lui, prin acordarea de sate și moșii.

¹⁾ Д-р Василь Пачовський. *Op. cit.*, p. 30.

²⁾ Al. Filirășcu. *Op. cit.* r. 55.

³⁾ А. Петровъ. Статьи объ Угорской Руси. Записки историко-филологического факультета импер. С. Петербургскаго университета. Приложение къ LXXXI части. С. Петербургъ, 1906, p. 10.

⁴⁾ *Ibidem.*

⁵⁾ Podkarpatškă Rus, p. 151.

⁶⁾ N. Iorga. *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. III. Buc., 1937, pp. 241—260.

Maramureşul unde se încrucişau trei naţionalităţi — Români, Unguri şi Ruteni — şi unde dela începutul secolului al XIV-lea catolicismul dă luptă în contra ortodoxismului, acest centru, cu o viaţă politică atât de animată, avea şi o viaţă religioasă intensă. În cuprinsul ţinutului Maramureş în vechime se găsesc 14 mănăstiri ortodoxe, dintre care unele sunt din secolul al XIV-lea ¹⁾. În aceste mănăstiri pulsează aceeaşi viaţă culturală, ca şi în restul provinciilor româneşti. Aici se transcriu cărţile vechi, rămase din secolul XV—XVII; şi tot aici se pregătesc viitorii clerici.

Un rol însemnat în viaţa culturală a Românilor din Maramureş şi din Rusia subcarpatică îl joacă mănăstirea Peri. Se crede că ea a fost înfiinţată de către Sas-Vodă. Fiii acestui voevod, Balc şi Dragu închină această mănăstire Patriarhatului de Constantinopol. Din actul ce s'a păstrat din anul 1391, se vede că mănăstirea Peri, a fost declarată stavropighie, adică dependentă direct de patriarhat. Stareţul mănăstirii capătă drepturi de a administra bisericile din ţinutul Maramureşului şi din vecinătate, drepturi pe care le păstrează mai bine de o sută de ani ²⁾.

În felul acesta, Mănăstirea Peri capătă o importanţă deosebită, devenind un fel de citadelă a ortodoxismului, ameninţat de către catolicism. Până în anul 1491 nici Rutenii din Rusia subcarpatică nu aveau episcop ³⁾.

Afacerile bisericesti ale acestui ţinut erau girate, în partea din spre răsărit — de episcopii ortodocşi din Suceava, iar în cea din spre apus de episcopii ortodocşi de Przemyśl (Galіția) ⁴⁾. Desigur, că rolul episcopilor era de a hirotonisi preoţi, drept pe care nu-l aveau stareţii dela mănăstirea Peri. Administrarea bisericilor, numirea de preoţi şi deschiderea de biserică cade în competenţa egumenului acestei mănăstiri. Cu alte cuvinte, mănăstirea moldovenească Peri îşi întinde jurisdicţia asupra bisericii ortodoxe nu numai a celei româneşti,

¹⁾ S. R e l i. *Op. cit.*, pp. 136—139. *Podkarpatská Rus*, p. 151. Д-р Василь Пачовський. *Op. cit.*, p. 34. D-l Paciovschii afirmă că egumenul mănăstirii avea dreptul să deschidă biserici şi să numească preoţi.

²⁾ *Ibidem*, p. 34.

³⁾ *Podkarpatská Rus*, p. 96.

⁴⁾ *Ibidem*.

ci și a celor rutene din Rusia subcarpatică. De reținut că pe lângă această mănăstire, a existat «cea dintâi școală teologică»¹⁾, adică o școală pentru pregătirea preoților. Pe la sfârșitul secolului al XV-lea ar fi existat și o tipografie, la care ar fi lucrat cel dintâi maestru tipograf de cărți slave F i o l S c h w e i p o l t, care se ascunde la această mănăstire de persecuțiile autorităților catolice din Cracovia²⁾. Această știre însă nu se confirmă. Din secolul al XVII-lea s'au păstrat date indirecte, care dovedesc, că în a doua jumătate a acestui veac ar fi existat o tipografie, unde s'au tipărit, pe lângă cărți slavonești și cărți românești, și anume un «Molitvelnic» și o «Evanghelie», tipărite în anul 1696³⁾. Cărțile însă nu s'au păstrat; toate edițiile, ca și tipografia ar fi fost distruse în timpul unei răscoale țărănești din Ungaria⁴⁾.

Unii din cercetătorii ucrainieni susțin că această mănăstire ar fi fost dela înființarea ei în mâinile Ucrainienilor⁵⁾, și servea interesele tuturor ortodocșilor. Din niște documente contemporane se vede, că episcopul ucrainian din Muncaci, Ioan, încearcă în 1491 să pună mâna pe această mănăstire, dar nu reușește. Egumenul moldovean Ilarie, obține reconfirmarea drepturilor vechi ale mănăstirii. Deci în secolul al XV-lea și al XVI-lea mănăstirea se găsea în mâinile Moldovenilor. Nu este exclus ca mănăstirea Peri să fi intrat pe mâinile Ucrainienilor, aceasta însă se putea întâmpla târziu, poate chiar pe la sfârșitul secolului al XVII-lea. Sunt indicații că aici ar fi fost tipărite cărți românești, iar unii învățați ucrainieni, afirmă că la Mănăstirea Peri ar fi existat o tipografie «ucraineană și românească»⁷⁾.

Din toate aceste date rezultă, că Mănăstirea Peri era centrul vieții culturale și religioase a Românilor și în genere a

¹⁾ Д-р Василь Пачовський. *Op. cit.*, p. 34.

²⁾ Проф. Ів. Огієнко. *Исторія українського друкарства*. т. I. Львів. 1925, p. 152. S. Reli. *Op. cit.*, p. 139. Д-р Василь Пачовський. *Op. cit.*, p. 34. А. Петровъ. *Первый печатный памятник угрорусского нарѣчія*. С. Петербургъ. 1908, p. 101.

³⁾ *Podkarpatská Rus*. *Op. cit.*, p. 151. S. Reli. *Op. cit.*, p. 139.

⁴⁾ Ів. Огієнко. *Op. cit.*, pp. 153—154.

⁵⁾ *Ibidem*.

⁶⁾ S. Reli. *Op. cit.*, pp. 65—67.

⁷⁾ Ю. Жатковичъ. *Rev. „Науковий Збірник“*. Львів. 1906, p. 157.

ortodocșilor din Maramureș și din Rusia subcarpatică. În timpul când se intensifică propaganda catolică, care culminează prin unirea formală a bisericii ortodoxe cu cea dela Roma, din anul 1649 ¹⁾ această mănăstire își păstrează caracterul național și religios. Mănăstirea Peri, ca și populația moldovenească ortodoxă, continuă să reziste ²⁾).

În Maramureș, încă înainte de secolul al XV-lea, se creează un mediu bilingv, așa cum se întâmplă în regiunile locuite de două sau mai multe naționalități. Cele câteva sate rutene, ce s'au păstrat în Maramureș vorbesc și astăzi două limbi: rutenă și română. Pe de altă parte, populația românească din Maramureș menține legăturile cu Moldova, în special cu Suceava și chiar cu Țara Românească ³⁾. De sigur, că în Maramureș cu o viață culturală intensă, caracterul culturii era același, ca în Țările Românești. Aceeași cultură slavă, intensificată prin prezența Rutenilor, aceeași tradiție grafică și aceleași năzuințe de a-și afirma naționalitatea. În secolul al XV-lea, care ne interesează pe noi, Românii erau superiori Rutenilor sub raportul cultural, căci cultura rutenă chiar în Ucraina începe să se afirme abia pe la sfârșitul secolului al XVI-lea. Se știe că Rutenii din Rusia subcarpatică, ca și din alte părți, împrumută întreaga noastră terminologie pastorală ⁴⁾, împrumută multe cuvinte din limba noastră ⁵⁾; la ei se strecoară chiar unele forme rotacizante ⁶⁾, — fapte care dovedesc că Românii aveau inițiativa în materie de cultură. Acest concurs de împrejurări istorice, culturale și geografice creează din Maramureș o regiune favorabilă unei acțiuni de traduceri de texte românești, așa cum ea s'a manifestat la noi. Pe de o parte, Românii simțeau nevoia de a cunoaște aici limba slavă bisericească mai mult ca oriunde, iar Rutenii cari locuiau alături de Români, aveau nevoie să cunoască limba românească. Limba vorbită a poporului nostru

¹⁾ Axel Schidt. *Ukraine Land der Zukunft*. Berlin, 1939, p. 176.

²⁾ Д-р Василь Пачовський. *Op. cit.*, p. 37.

³⁾ S. Reli. *Op. cit.*, pp. 72, 141 și altele.

⁴⁾ N. Iorga, *Histoire des Roumains*, vol. III, pp. 244—245.

⁵⁾ *Ibidem*. V. Șt. Ciobanu. *Din legăturile culturale româno-ucrainiene*. București, 1938, p. 17.

⁶⁾ I. A. Candrea. *Psaltirea Scheiand*, Vol. I. București, 1916, p. XC.

era cunoscută de mulți Ruteni, și invers, mulți din Români cunoșteau limba ruteană. Deci apariția celor dintâi texte românești tocmai în Maramureș, nu poate fi o surprindere pentru nimeni. Acolo, unde lupta dintre naționalități era mai aprigă și unde ofensiva slavonismului era mai puternică, acolo trebuia să se facă cele dintâi traduceri ale cărților sfinte.

Să vedem care au fost motivele, ce au determinat începuturile traducerilor de texte în românește. Aproape toate teoriile cu privire la cele dintâi texte românești ar vrea să vadă în traducerile modeste, ce s'au păstrat, un act complicat care rezultă dintr'o propagandă organizată și susținută, în cele mai multe cazuri din afară, sau dintr'o izbucnire neașteptată a unei conștiințe naționale. Începutul scrisului românesc însă este cu mult mai simplu, după cum sunt simple și traducerile care s'au păstrat.

Secolul al XV-lea a fost un secol hotărâtor în viața mai multor popoare. La toți vecinii noștri începe să pulseze o viață națională, se trezește un curent de redeşeptare a popoarelor. După cum am văzut din cronicile noastre slavonești, Românii sunt conștienți de originea lor etnică și de drepturile lor. Ei își apără cu dârzenie țara, neamul și credința; ei urăsc tot ce este străin și ce este neortodox. Iar sub raportul cultural, am constatat că Românii din secolul al XV-lea erau perfect de bine pregătiți pentru a scrie în românește: exista o tradiție grafică pe tot întinsul teritoriului românesc, exista și un corp de cărturari bine pregătit și cunoscător și al limbii slave. Versiunea, că traducerile noastre s'au făcut în secolul al XVI-lea, nu este motivată prin nimic. Este cunoscută informația din surse contemporane, că jurământul omagial al lui Ștefan cel Mare din anul 1484 către regele Poloniei, Casimir, a fost conceput în românește și tradus în limba latină, pe atunci oficială la curtea regilor Poloniei. Această mărturie sună în felul următor: *haec inscriptio ex valachico in latinum versa est.*

Аргышь sau Аргишь¹⁾, Vama dela Genune, donată de către Mircea cel Bătrân Mănăstirii Cozia, se numește « Ghenune », „vama wt ghenne“²⁾. « La Giurgiu » — оу Гюргевѣ³⁾, etc. Același lucru îl observăm și în documentele moldovenești, unde *ge*, *gi* este redat prin *j*: Жюрже, Жсмѣтатевич⁴⁾, etc.

La începutul jumătății a doua a secolului al XV-lea, în cuvintele de origine românească începe să apară *u*, care corespunde pronunțării noastre. Primul document în care se găsește, după constatările noastre, litera *u* este actul dela 8 Dec. 1454, prin care se acordă niște privilegii câtorva sate, ce aparțin mănăstirii Neamțul. Aici citim: „где был барбѣ ѡамырѣ“ (« unde a fost Barbă Geamănă »)⁵⁾. După aceasta litera *u* apare în mai multe acte aproape consecvent. Astfel în cuvântul Giuratul „ѡоуратѣл“⁶⁾, « obârșia Largiei » — „на обыршии Ларѣи“⁷⁾; « Sergeni » — „Черѣнь“⁸⁾; « Giosani » — « ѡосани »⁹⁾; « Giumătate », « Argeș », « Giurgiu ».

De aici tragem concluzia că în a doua jumătate a secolului al XV-lea scrisul românesc era bine cunoscut; cărturarii noștri știau să redea în actele slave cuvintele noastre așa cum se scriau în această limbă. Ei întrebuințau litera pe care o foloseau în scrisul românesc.

Aceeași semnificație ar putea s'o aibă și a doua literă caracteristică alfabetului românesc *ș*. S'a crezut că această literă apare pentru prima dată într'un document slav de origine românească din anul 1442¹⁰⁾; se bănuiește însă, că acest document ar fi o copie mai târzie¹¹⁾, astfel că susnu-

¹⁾ P. P. Panaitescu. *Documentele Țării Românești*. București, 1938, pp. 40, 43, 162 și altele.

²⁾ *Ibidem*, p. 108.

³⁾ *Ibidem*, p. 55.

⁴⁾ M. Costăchescu. *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*. Iași, 1932, vol. 1, pp. 8, 13, 14, etc., 47, 56 etc.

⁵⁾ M. Costăchescu. *Documentele moldovenești*, vol. II, p. 517.

⁶⁾ I. Bogdan. *Documentele lui Ștefan cel Mare*. București, 1913, vol. I, p. 191.

⁷⁾ *Ibidem*, p. 136.

⁸⁾ P. P. Panaitescu. *Op. cit.*, p. 288.

⁹⁾ Al. Ștefulescu. *Documente slavo-române relative la Gorj*. Târgu-Jiu, 1908, p. 27.

¹⁰⁾ Ilie Minea. *În legătură cu originea literii ș la noi*, « Cercetări Istorice », VII—IX, 1933, p. 271.

¹¹⁾ D. Bogdan. *Recensie asupra articolului de mai sus a lui Minea*, în « Revista Istorică Română », 1934, vol. IV, pp. 339—341.

mita literă apare abia într'un document din anul 1499 ¹⁾. Este și explicabil, căci sunetul corespunzător acestei litere se poate reda prin alte litere din alfabetul cirilic, pe când litera Ѧ redă un sunet specific românesc.

Deci și această mică informație ne îndreptățește să credem, că cele dintâi texte românești păstrate în copii se traduc în secolul al XV-lea, secol în care Românii din Maramureș sunt angajați într'o activitate culturală și bisericească destul de intensă. Ce se urmărea prin aceste traduceri?

* * *

Am mai vorbit că cele dintâi cărți sfinte care au fost îmbrăcate în haină românească au fost Psaltirea și Faptele Apostolilor, care s'au păstrat în copii manuscrise de mai târziu, și Evangheliarul, a cărui original nu s'a păstrat, dar care a fost tipărit de către *Coresi* în anul 1560 de pe un manuscris, copie sau original al unei traduceri mai vechi ²⁾. Acestea sunt cărțile fundamentale ale bisericii ortodoxe; ele însă nu sunt cărți de ritual, adecă pentru întrebuițare la serviciul divin. Textul evangheliei, nu este împărțit după «citirile» Evangheliilor la Dumineci și sărbători, ca în Evangheliile așa zise «Apracos», întrebuițate în biserică. Evangheliarul lui *Coresi* este o Tetroevanghelie, în care se redau scrierile complete a celor patru evangheliști, cu împărțirea în versete și capitole. Faptele Apostolilor se împart în «zaceale», ca în Noul Testament, însă fără indicația zilelor, când se citesc în biserică. Același lucru se observă și în textul Psaltirii. Cu alte cuvinte, aceste cărți erau destinate pentru lectură particulară, iar nicidecum pentru citirea lor în biserică la anumite sărbători.

În biserica ortodoxă cunoașterea Evangheliei, Psaltirii și a Faptelor Apostolilor forma baza culturii religioase a preoților. Soborul clericilor din biserica rusă din anul 1551, convocat pentru îndreptarea stărilor de lucruri din această biserică, constată nepregătirea completă a preoților, și ia hotăr-

¹⁾ *Ibidem*, p. 340.

²⁾ N. Drăganu. *Un pasaj din Evangheliarul dela 1560—1561 al lui Coresi rău înțeles până acum*. «Dacoromania», vol. I, p. 351.

rîre să se dea o deosebită atenție textului Evangheliei, Psaltirii și a Faptelor Apostolilor ¹⁾). Arhiepiscopul Novgorodului Ghenadie, pe la sfârșitul secolului al XV-lea, se plînge că doritorii de a ocupa posturile de preoți, prezentându-se la un fel de examene, nu știau să citească Evanghelia, Apostolul și Psaltirea ²⁾). În școlile de pe lângă eparhii și mănăstiri pentru pregătirea preoților, « primele cărți de citit și studiat erau Psaltirea și Ceaslovul... După aceasta urmează Apostolul și Evanghelia » ³⁾). Este de notat, că Ceaslovul se compune tot din psalmi, la care se adaugă și câteva rugăciuni, — toate ordonate însă după anumite momente pentru a fi citite și în biserică. Același Ghenadie, arhiepiscop al Novgorodului, credea că acei cari știu bine să citească chiar numai Psaltirea sunt apti pentru a intra în rândurile clerului ⁴⁾). Aceleași cărți se întrebuițau în vechime în lumea ortodoxă și pentru instrucția tineretului boieresc. După ce elevul era inițiat în « alfabet », și în citirea câtorva rugăciuni, pe care le învăța pe de rost, « venea la rînd Psaltirea, după aceea Faptele Apostolilor și în sfârșit, în cazuri rare, Sf. Evangheliie » ⁵⁾).

Că primele texte religioase românești urmăreau scopuri didactice, se vede și din următorul fapt, după noi de o mai mare importanță.

Cea mai răspândită carte religioasă în lumea ortodoxă din vechime, era Psaltirea. Pe lângă Psaltirea obișnuită erau și Psaltiri interpretate sau « comentate », Psaltiri « de ghicit » precum și Psaltiri didactice (ucebnaia), care se întrebuițau în școle, pentru pregătirea clerului. Asemenea Psaltiri aveau o mare răspândire la Slavii de răsărit. De pe aceste Psaltiri

¹⁾ С. В. Пѣтуховъ. Русская литература. Древній періодъ. Петроградъ, 1916, р. 103.

²⁾ М. Довнаръ-Запольскій. Русская исторія въ очеркахъ и статьяхъ. Т. III. Кіевъ 1912, р. 514. А. Н. Пыпинъ. Исторія Русской литературы, т. I. С. Петербургъ 1911, pp. 230—231.

³⁾ М. Довнаръ-Запольскій *Op. cit.*, р. 17.

⁴⁾ V. Энциклопедическій Словарь Ф. Брокгауза-Ефронъ. С. Петербургъ, 1898, т. XXV, pp. 659—660.

⁵⁾ Redacția prof. С. В. Рождественскій. Очеркъ исторіи народнаго образованія въ Россіи до эпохи реформъ Александра II. Педагогическая Академія. Москва, 1910, р. 11.

se învâța a citi, de pe ele se învâța limba greacă, textul grecesc fiind scris alături de cel slav. După înființarea tipografiei la Moscova, se tipăresc mai multe Psaltiri didactice (în anii 1629, 1631, 1632, 1634, 1638, 1640)¹⁾. Din secolul al XVI-lea în literatura românească s'a păstrat un număr important de texte ale Psaltirii, din care majoritatea sunt slavo-române. Astfel, în românește avem trei Psaltiri și anume: Psaltirea Scheiană, Psaltirea Hurmuzachi, ambele în manuscris, și Psaltirea lui Coresi, tipărită în anul 1570. În limbile slavă și română avem două Psaltiri tipărite, cea din anul 1577 a lui Coresi și Psaltirea editată la Brașov în anul 1588, care este «o retipărire modificată a aceleia din anul 1577»²⁾.

La acestea se adaugă și Psaltirile slavo-române în manuscrise și anume: 1. Psaltirea Voronețeană; 2. Un fragment dintr'o Psaltire slavo-română din secolul al XVI-lea, descoperit la biserica din Mehadia și publicat de către regretatul profesor N. Iorga³⁾; 3. Psaltirea slavo-română din Bibl. Academiei Române, din secolul al XVI—XVII-lea, păstrată la cota 3465 și 4. Psaltirea slavo-română din secolul al XVI—XVII-lea din aceeași bibliotecă Nr. 4818, din care s'au păstrat primele 41 file. În această enumerare nu intră Psaltirea slavo-română a mitropolitului Dosoftei, tipărită în anul 1680, și o psaltire slavo-română comentată (comentariile sunt în românește), păstrată într'o copie-manuscris în Bibl. Acad. Rom. sub Nr. 2644, copie datată cu anul 1697, precum și alta din același an la Nr. 2604. Ele de sigur au fost întrebuințate tot pentru aceleași scopuri «de învățatură».

Textul românesc din toate aceste Psaltiri, după cum s'a dovedit, în parte derivă din aceeași traducere⁴⁾. Psaltirea slavo-română păstrată în manuscrisul din Biblioteca Academiei Române Nr. 3465 este o copie puțin modificată de pe

¹⁾ И. Каратаевъ. Описание славяно-русскихъ книгъ. С. Петербургъ, 1883, p. 408 și altele.

²⁾ I. A. Candra. *Psaltirea Scheiană*, vol. I, pp. LX—LXIII.

³⁾ N. Iorga. *Observații și probleme bândșene*. Academia Română. Studii și documente. Buc., 1940, planșa X—XVII.

⁴⁾ Despre Psaltirile Voronețeană și cele slavo-române din 1577 și 1578 și legătura lor cu Psaltirile românești, v. I. A. Candra. *Op. cit.*, p. LXIX.

Psaltirea lui Coresi dela 1577, după cum se poate constata din fotografiile anexate la acest studiu ¹⁾). Fragmentele din Psaltirea dela Mehadia, descoperită de către N. Iorga, derivă din aceeași sursă. Dăm câteva rânduri de text românesc din ea, comparându-le cu textul din Psaltirea Scheiană:

Psaltirea Scheiană. Ediția
Bianu București, 1899, p.
154.

«Zeul zeilor Domnul grăi
și chiamă pământul de răsă-
ritul soarelui până la apus. De
Sion dulce frumseștea lui.
Zeul aiave vire, Zeul nostru.
Focu într'ănsu aprinde-se.
Diin pregiurul lui bure mare.
Chiamă ceriul de sus. Și pământul se giudece oamerilor
săi. Adurați lui prepodobnicii
lui. Ce ziseră zisa lui de
comandari.

N. Iorga. *Observații și
probleme bănățene*, pl. XV ²⁾).

Domnul dumnezâilor Dumne-
nezăugrăișichemăpemeteanii.
Dela răsăritul soarelui până
la Apus. Din Sionu frumse-
ștea cuviinții lui. Domnul
la arătare va veni. Dumne-
zâul nostru și nu va tăcea.
Foc naintea lui se va aprinde.
Și pe împregiurul lui va fi
vivor mare. Chemava ceriul
de sus. Chemava îngerii să
din în ceriu. Și pământul va
aleage oamenii săi. Adunați
lui prea cuvioșii lui. Ceia ce
svâtuiră svatul lui de jrâtve.

După cum vedem, textul din manuscrisul din Mehadia este modificat: arhaismele și rotacismele sunt înlăturate; unele slavonisme («burea» - furtună, «prepodobnicii») sunt înlocuite cu cuvintele noastre. Se vede însă aceeași țesătură, care denotă un original comun. Același lucru îl observăm ceva mai mult accentuat și în manuscrisul din Bibl. Academiei Române, Nr. 4818, care pare a fi puțin mai nou ³⁾).

¹⁾ A se vedea planșele Nr. I, II și III.

²⁾ Planșa Nr. IV.

³⁾ A se vedea planșele Nr. V, VI și VII. Psaltirea slavo-română din manuscrisul Nr. 4818 este trecută în catalogul-manuscris al Academiei Române, ca datând din secolul al XVII-lea. Atât scrisul cât și hârtia ne face să credem că această Psaltire este din secolul al XVI-lea.

Colaționăm două fragmente:

Psaltirea Scheiană, ibidem,
p. 13.

Doamne nu cu urgia ta
oblici mene. Nice cu mânia
ta pedepsi mene. Miluiaște
mă Doamne că slabu sămtu.
Vendecă-mă Doamne că
smentiră-să oasele meale. Și
sufletul meu spăimântă-se
foarte. Și tu Doamne pâra
cându.

Intoarce Doamne izbă-
veaște sufletul meu. Mân-
tuaște mă dereptu mila ta...

Manuscrisul Nr. 4818, p.
11 v.

Doamne nu cu urgia ta
vădi pre mene. Nice cu mă-
nia ta certa pre mene. Mi-
luliaște-mă Doamne că sămt
neputincios. Tămăduiaște-mă
Doamne că să spământară oa-
sele meale. Și sufletul meu
să spământă foarte. Și tu
Doamne până când.

Intoarnă Doamne și izbă-
veaște sufletul meu. Mân-
tuaște mă printru mila ta...¹⁾

Textul acestui manuscris se apropie și mai mult de cel mai vechiu text românesc din Psaltirea Scheiană. Mai observăm un lucru: traducerea în Psaltirile slavo-române nu se face verset cu verset, ci alternează fraze scurte din versete, uneori compuse din două, trei cuvinte. Textul românesc este despărțit de textul slav, prin puncte mari roșii, uneori și cu inițiale în aceeași culoare. Comparați fila din care am citat rândurile de mai sus, din Psaltirea Scheiană (Ed. I. B i a n u, p. 13) cu aceleași rânduri din Psaltirea Nr. 4818 și veți vedea, că textul Psaltirii Scheiene are aceleași puncte și la aceleași intervale, ca în Psaltirea manuscris²⁾. De aici deducem că Psaltirea Scheiană derivă dintr'un manuscris slavo-român, de unde s'a extras numai textul românesc. Cu alte cuvinte arhetipul Psaltirilor noastre din secolul al XVI-lea a fost o Psaltire slavo-română.

Psaltirile slavo-române nu pot fi întrebuințate nici pentru lectură particulară. Dacă textele românesc și cel slav ar fi fost așezate pe două coloane, ca în Psaltirea slavo-română a lui Dosoftei (1680), s'ar putea ușor citi și textul slav și cel

¹⁾ Plânsele Nr. VI, VII.

²⁾ Plânsele Nr. V, VI și VII.

românesc. Însă întreruperile în mijlocul frazei și alternanța textelor slav și român împiedecă aceasta. Astfel, o lectură curentă a textului slav sau românesc devine imposibilă. Reproducem câteva versete din Psaltirea voronețeană:

КѢЗНИСѢ ТѢ БѢ МОИ ЦРЮ МОИ. ДРАЦѢ ДМНЕСЪС МІСШ ШИ ІПЪ-
 РАТѢ МІСШ. И БЛАГА ИМАА ТРОЕ ВЪКЫ И ВЪ ВѢКА ВѢКА. ШИ БЛВІСКОУ
 НСМІАІ ТЪС І ВѢКЪШ ШИ І ВѢКЪШ ВѢКОУИ. НА КАЖО ДНѢ БЛАГА ТѢ. ДИ
 ТОДѢ СНАІ БЛВІСКОУ ТИ...¹⁾

În felul acesta este scris textul întregii Psaltiri în toate exemplarele slavo-române.

Este clar, că aceste psaltiri urmăresc scopul de a învăța limba, fie cea slavă, fie cea românească. În epoca în care se scriu și se copiază aceste texte, la noi, ca și în alte părți din țările ortodoxe, nu putea fi vorba de gramatică. Limbile străine se învățau sau prin graiu viu, sau prin texte paralele sau alternative. Cartea scrisă în felul acesta atingea două scopuri — se învăța limba și se studia textul Psaltirii. De asemenea cărți se simțea o mare nevoie, deoarece Coresi, care tipărise textul românesc al Psaltirii la 1570, găsește necesar să tipărească și o Psaltire slavo-română, iar cu câțiva ani mai târziu apare o nouă ediție a Psaltirii. De sigur, că prototipul tuturor psaltirilor noastre, și celor românești și celor slavo-române, a fost un text slavo-român, căci e greu de presupus ca un copist să fi avut la îndemână textul slav și textul traducerii lui în românește și să fi rupt câte o frază compusă din două-trei cuvinte din fiecare text ca să ne poată da un text slavo-român, așa cum îl avem noi. Textele românești au fost extrase dintr'o psaltire slavo-română. Psaltirea de sigur a fost cea dintâi traducere românească, de care se simțea multă nevoie pentru «treaba învățaturii», cum se spune în altă parte.

¹⁾ V. Planșa VIII.

Lăsând deocamdată la o parte împrejurările în care s'a putut face traducerea Psaltirii, ne reîntoarcem la celelalte texte vechi românești. În afară de Evangheliarul românesc dela 1560, mai apare o Evangheliie, care n'a fost studiată de ajuns. Este Evangheliia slavo-română păstrată la Petersburg, care s'a tipărit la Brașov, după cum se crede în anul 1580 (locul și data tipăririi nu sunt sigure), și din care a rămas un fragment. Din textul din această Evangheliie, care a fost publicat de către bibliograful rus *Carataev*¹⁾, reprodus și de către *I. Bîanu* și *N. Hodoș*²⁾, precum și din fotografia publicată de către *S. Pușcariu*³⁾, se vede că textul românesc și cel slavonesc sunt așezate pe două coloane, în rânduri foarte scurte, care mai mult sau mai puțin, ca text, corespund unul altuia. În felul acesta ambele texte se pot citi mai ușor, decât dacă textele ar fi fost așezate în fraze alternative. Ce interes aveau editorii acestei cărți, având textul Evangheliiei românești dela 1560 a lui *Coresi*, să dea o Evangheliie și cu text paralel slav? Evident, că ei aveau în vedere aceleași scopuri didactice.

A existat însă și o altă Evangheliie slavo-română, din care s'a găsit un fragment de pagină de către profesorul *N. Iorga*⁴⁾ «*Ea nu seamănă de loc cu tipărirea cunoscută pâna azi a lui Coresi*»⁵⁾. Din câteva zeci de cuvinte, dintre care unele fragmentare pe care le publică *N. Iorga*, se vede, că Evangheliia a fost scrisă în limba română și slavă cu text alternativ. Se crede că este o traducere maramureșeană din secolul al XVI-lea⁶⁾.

S'a păstrat însă o perfectă Evangheliie slavo-română din secolul al XVII-lea, care este înregistrată în Biblioteca Academiei Române la cota 497. Aceasta este o copie făcută de către un oarecare *Ionașcu* din Coiceni(?), care se scuză,

¹⁾ И. Каратаевъ. Описание славяно-русскихъ книгъ. С. Петербургъ. 1883, pp. 205—206.

²⁾ I. Bîanu și N. Hodoș. *Bibliografia românească veche*, vol. I, pp. 80—81.

³⁾ S. Pușcariu. *Istoria literaturii române. Epoca veche*. Sibiu, 1930, p. 79.

⁴⁾ N. Iorga. *Un exemplar românesc al unei tipărituri Coresiene și o publicație coresiand nouă*, în «*Almanahul Graficei Române*», Craiova, 1926, pp. 28—30.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 29.

⁶⁾ *Ibidem*, p. 30.

că n'a făcut «alte adăusături și flori», decât în măsura ce a «putut priceape Sârbiia, numai (a) pus rumânie»¹⁾; cu alte cuvinte copistul a îndreptat unele cuvinte românești. Manuscrisul poartă data anului 1677. Aici găsim date prețioase cu privire la menirea acestei Evanghelii. Copistul mărturisește că a scris cartea, «când am fost în țara Oltului, la Unguri, de am învățat grămățici»¹⁾. Iar într'o criptogramă scrisă pe aceeași filă urmează: «Cine va citi aicia, dascal va fi»²⁾.

Din aceste rânduri se vede clar, că Evanghelia slavo-română a fost scrisă pentru aceleași scopuri didactice, pentru pregătirea cărturarilor, și anume a gramaticilor și dascălilor.

Și în Evanghelia slavo-română, frazele slavonești scurte care nu coincid cu versetele încep cu literă inițială de culoare roșie; fiecare frază este urmată de traducerea ei românească, care se termină cu un punct mare roșu (chinovar). Aceste puncte nu sunt puse în legătură cu sensul sintactic al frazei, uneori n'au nici importanță logică. Am confruntat fragmente din textul acestui Evangheliar cu textul Evangheliei lui *Coresi* din anul 1560, și am constatat că această din urmă Evanghelie nu are punctuația ca în Evangheliile mai nouă, cu puncte la sfârșitul versetului și cu virgule, unde cer regulile gramaticale. Textul se desparte prin puncte, și aceste puncte sunt puse la aceleași intervale și chiar cu aceleași adnotări, ca în Evanghelia slavo-română. Redăm un fragment din textul, care se găsește și în Evanghelia tipărită la Brașov, în anul (probabil) 1588.

Evanghelia lui *Coresi*,
1560, 32 v.

«În vremea aceia vine Iisus în laturea Tirului și Sidonului. (cu roșu: „Конецъ чътвертокъ“). Și adecă muia-rea den Hananeiu den ho-

Evanghelia sl.-rom. Nr.497,
p. 69 v.

(În vremea aceia) să dusă în laturile Tirului și a Sidonului *Конецъ четвертокъ*. (Aici rândul de sus este trecut greșit). Și adecă o muiare

¹⁾ Manuscrisul Nr. 497, f. 239.

²⁾ I. Біснн și R. Сѣрасѣѣ. *Catalogul manuscriselor românești*. Tomul II. București, 1913, p. 242.

tarăle acealea eși. (f. 33r). Și strigă cătră el grăi. Miluiașce mă Doamne fiul lui David. Că fata mea rău se drăcește. El răspunse ei cuvânt. Și se apropiară ucenicii lui rugal și grăia. Lasă încă strigă pre urma noastră. El răspunde zise. Nu sânt trimes numai cătră oile ce-s perite de în casele israililor. Ia vine și se închină lui și grăi Doamne ajută-mi. El răspunse zise ei. Nu e bine să iai pâinea feciorilor să dai câinilor...

apracă v greacă ¹⁾). Din hotărâre acealea eși. Și strigă cătră îns de grăi. Miluiaște-mă fiul lui David. Că fata mea rău să îndrăcește. Iar el nu răspunsă ei nice un cuvânt. Și să apropiară ucenicii lui, de-l rugară pre îns și grăiră. Slobozi-o pre însă că strigă după noi. Iar el răspunsă de zisă. Nu sint trimis numai cătră oile ceale pieitoare a casii lui izrail. Iar ia vini de i să închină lui și grăi, Doamne, agiută-mi. Iar el răspunsă de zisă. Nu iaste bine a lua pânea cuconilor și a o arunca cănilor ²⁾).

Observăm, că întreaga punctuație din ambele texte coincide. Copistul din anul 1677 păstrează, de sigur din manuscrisul pe care l-a avut la îndemână, punctuația veche, fapt ce ne întărește credința, că și Evanghelia lui *Coresi* dela 1560 derivă dintr'un prototip slavo-român, din care s'a extras numai textul românesc, păstrând intervalele frazelor slave și române. Este edificatoare în această privință remarca în limba slavă — *конецъ четвертокъ* — care se repetă în ambele texte.

Observăm de asemenea că și fragmentul din Evanghelia slavo-română din anul 1588 are aceeași punctuație ³⁾.

Din confruntarea de mai sus, de texte, se vede că și Evanghelia din anul 1677 derivă din aceeași traducere veche, trecută prin mai multe copii, din același arhetip care stă la baza Evangheliei lui *Coresi*. De altfel, este știut că textele vechi ale cărților sfinte, n'au suferit mari schimbări, întrucât biserica nu permitea. Textele se reinnoiesc, se

¹⁾ Din limba greacă: ἀπραξία — Stare bolnăvicioasă de inerție, de pasivitate.

²⁾ V. Planșele Nr. IX și X.

³⁾ S. Pușcariu. *Op. cit.*, p. 79.

rectează ca limbă, dar nu se schimbă. Copiștii și tipografii țin seama de cuvintele profetului Isaia, pe care le citează Noul Testament al mitropolitului Ștefan (1648): « Să nu adăogați către cuvântul ce poruncesc eu voao, nece să luați ceva dintr'însul, ca să păziți poruncile Dumnezeului vostru, carele poruncesc eu voao »¹⁾).

* * *

O a treia carte, necesară pentru pregătirea preoților, *Faptele Apostolilor*, s'a păstrat într'o copie din secolul al XVI-lea, cunoscută sub denumirea de Codicele Voronețean. Diaconul C o r e s i tipărește în anul 1563 un « Apostol », aceleași fapte ale Apostolilor, cu împărțirea textelor în citiri (« Zacealo ») și capitole și cu indicația zilelor, când se citesc anumite capitole.

De pe la jumătatea secolului al XVII-lea, ni s'au păstrat două manuscrise cu « Faptele Apostolilor » scrise în slavonește și românește, după sistemul pe care l-am văzut în Psaltire. Unul din aceste două manuscrise (Biblioteca Academiei Române, Nr. 85), este scris de către C o n s t a n t i n, diacul din Vândăoani, care cere iertare pentru greșelile din carte, justificându-se în felul următor: « *Căci am fost tânăr la minte și neîntărit la îndlepciune, ca o corabie ce umblă prin adâncimile mării. În zilele binecredinciosului Io Vasile Voevod în anul 7154 (1646)* » (M-sul Nr. 85, f. 326).

Acest manuscris de sigur nu este originalul, ci o copie de pe unul mai vechiu: scrisul este curat, fără corectări, omisiuni sau ștersături. Aceleași fraze slavonești scurte, alternează cu traducerea românească și sunt despărțite de aceleași puncte roșii. Cel de al doilea manuscris, păstrat în aceeași bibliotecă sub Nr. 69, este scris la mănăstirea Bisericani de către ieromonahul Misail. Acesta este o copie de pe primul manuscris, sau ambele sunt copiate după același izvod²⁾. Se deosebește numai prin faptul că punctele despărțitoare

¹⁾ A se vedea cursul litografiat de *Istoria lit. rom. vechi* de Șt. Ciobanu, 1939—1940, pp. 339—363. Cf. P. H a n e ș, *Studii și cercetări*, p. 93.

²⁾ Poate cunoscutul copist și interpelator al cronicei lui Grigore Ureche, Misail Călugărul.

sunt mai mari, făcute în aceeași culoare roșie. Pe acest din urmă manuscris găsim o foarte prețioasă mărturie cu privire la menirea cărții. La f. 591, r. citim:

« Acest izvod de Praxiu iaste a sfintei mănăstiri Besăricanilor. Și s'au adus aici la Episcopie la Roman, la școală pentru treaba învățaturii. Și de s'ar tămpla a rămâne aici la episcopie pe urma noastră, și pe cine-l alege Dumnezeu episcop și ar popri-o sau ar tăgădui-o, sau preut sau mirean, cine ar ascunde-o și n'ar vrea să o dea iar la mănăstire la Besăricani să fie afurisit și neertat în veaci. Lt 7224 (1716) Fev. 10. In zilele sfintiei sale părintelui nostru chir Savii, Episcop Romanului ». Pe verso foaiei citim: « + Sava episcopul Roman. Când s'a întreba să sea dea ».

Așa dar, cartea era destinată « pentru treaba învățaturii », în școală. Pe la începutul secolului al XVIII-lea, când existau și gramatici slavone, în școala de pe lângă episcopia din Roman, de sigur pentru pregătirea clericilor, se învăța slavonește de pe această carte. Ca dovadă, că aceste două manuscrise, cu foarte mici excepții, sunt identice ca text, colaționăm câteva fraze ¹⁾:

M-sul Nr. 85, f. 337 r.

M-sul Nr. 69, f. 485 r.

„Гказаніе ѿже къ филиппісѣѡмъ.“

„Гказаніе ѿже къ филиппісѣѡмъ.“

Посланиѣ стго апла, пакла.

Сѣе посланіѣ ѿ рима. Пчата

Сѣе посланіѣ ѿ рима. ачѣста ѿ

ѿ тринісе дн^н рѣмъ. вѣдѣвъ нѣ

триніте дн^н рѣмъ. вѣдѣвъ нѣ къ-

въкѣнѣ ѿ наоучнѣ. къ ѿ вѣсѣсе

коуѣнѣ ѿ наоучнѣ. къ ѿ вѣсѣсе

пре рши де прѣвнѣ шій фѣвѣдѣсѣ.

прши де прѣвнѣ шій фѣвѣдѣсѣ.
в нна же посланіѣ сѣа. ѡрѣ ток-
мѣла карѣцѣн ачѣцѣѡмъ“...²⁾

в нна же посланіѣ сѣа. ѡрѣ рѣдѣ³⁾
карѣцѣн ачѣцѣѡмъ“...³⁾

În cuprinsul manuscrisului din anul 1652, se schimbă foarte rar ici, colo, câte un cuvânt.

¹⁾ A se vedea planșele Nr. XI, XII și XIII.

²⁾ Planșa XI.

³⁾ Planșa XII.

Să vedem care sunt raporturile dintre textul din aceste două manuscrise și cele mai vechi texte ale Codicelui Voronețean și «Lucrului apostolesc» a lui Coresi, tipărit în anul 1563. Se știe că «Faptele Apostolilor» din Codicele Voronețean nu sunt complete: lipsesc 18 capitole dela început, câteva foi la mijlocul manuscrisului și o parte din epistolele Apostolilor ¹⁾. Iar în ce privește «Lucrului apostolesc» din 1563, el ar fi o copie de pe o traducere maramureșcană, modernizată ca limbă, și asemănătoare cu textul din Codicele Voronețean ²⁾. De sigur, că cele vreo opt decenii ce despart textul din manuscrisul dela 1646 de cartea lui Coresi și aproape două sute de ani dela traducerea textului din Codicele Voronețean, — sunt intervale prea mari, ca să putem găsi asemănări prea izbitoare în ce privește limba. Remarcăm, că textul din Codicele Voronețean este scris continuu, fără întreruperi. Semnele de punctuație sunt rare.

Ca să vedem, în ce raporturi se găsește textul din Codicele Voronețean cu manuscrisul din anul 1646 (Nr. 85), confruntăm două fragmente luate la întâmplare:

Codicele Voronețean. Ed. I. S. biera, p. 128.

«Au pare-vă că în deșertu scriptura grăiaște cătră zavistu jeluiaște duhul cela ce se să sălășuiaște întru voi n:ai buinru e cela ce dă buinrătate. Deaci grăiaște Dumnezeu trufașilor protiveașcese e smeriților da buinrătate. Supurățivă amu (Sf. Miercur) lu Dumnezeu și protiviță-vă

Manuscrisul Nr. 85, p. 125 r. ³⁾. Textul românesc.

«S'au doară vă pare că grăiaște scriptura întru deșărt. Că zavisti vă jeleaște. Către zavistie dorește duhul ce să sălășluliaște întru noi. Iară cel mai mare dă dar bun. Printr'acea grăiaște. Dumnezeu să pune în ponciș celor mândri. Iară celor smeriți le dă dar bun. Deci vă cuce-

¹⁾ G. Sbiera. *Codicele Voronețean*. Cernăuți, 1885, p. 267.

²⁾ A. Rosetti. *Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu al Codicelui Voronețean*. «Grai și Suflet», 1923, I, pp. 100—106.

³⁾ Planșa Nr. XIV. În manuscrisul Nr. 69, planșa XVIII.

dracului și fugi-va dela voi. Apropiați-vă lu Dumnezeu și apropiia-se-vă voao... ».

I. S b i e r a, *Codicele Voronețean*, p. 46.

« Caută Pavel spre zboru și zise. Bărbați frați eu cu totu gândul cela buînru viu la dumnezeu până la acea-sta zi. Arhieriei Anania zise celora ce sta înraintea lui se-i bată lui rostul. Atunce zise Pavel către el... ».

râți lui Dumnezeu. Inpocișeați-vă diavulului și va fugi dela voi. Apropiați-vă cătră Dumnezeu. Și se va apropia de voi... ».

Manuscrisul Nr. 85, f. 92.

« Căută Pavel spre săbor și zise. Bărbați, frați. Eu cu toată firea cea bună petrec pe Dumnezeu tocma până într'această zi. Iară Anania popa cel mare zise celora ce sta înraintea lui să-l bată pre ins pre spre gură. Atunci zise Pavel către ins... ».

Confruntăm și un fragment din «*Lucrul apostolesc*» al lui C o r e s i cu un fragment din același manuscris:

I. B i a n u. *Lucrul apostolesc*. București. 1930, p.283.

« Rogu-vă voi frați în numele Domnului nostru lu Isus Hristos. Ca întra ceaia să grăiți toți. Și să nu fie întru voi pără. Ca să fiți de sfrășit într'acel cuget. Frați rogu-vă voi frați în numele și într'acel nărav. Zisu-mi-seau de voi frații miei de în pristavnic... ».

M-sul Nr. 85, f. 217 v¹).

Iară vă rog fraților cu numele domnu nostru lui Isus Hristos. Ca să grăiți toți într'un chip. Și ca să nu fie întru voi svade. Ce ca să fiți deplin într'un gându. Și într'o obiciu (nărav). Că mie au poruncit de voi frații miei dela mari... ».

Deosebirea între texte este evidentă. Dar nu încapă nicio îndoială, că între aceste texte este o înrudire: același material lexical, uneori chiar aceleași fraze. Formele arhaice, ca rota-

¹) Planșa Nr. XV.

cismul, diftongarea unor sunete, etc., dispar. De altfel, aceste forme sunt modernizate și în *Lucrul apostolesc*. Textul din manuscris este corectat în sensul că locurile mai puțin clare din textele mai vechi sunt îndreptate: iar sensul lor este mai aproape de sensul textului slav. Copiștii manuscriselor Nr. 85 și 69 au avut în față un text al *Praxiului*, care vine dintr'un izvod comun, din care derivă și textul din *Codicele Voronețean* și acel din *Lucrul apostolesc*. Cu alte cuvinte, «*Faptele Apostolilor*» au avut un arhetip al traducerii de care s'a folosit *Codicele Voronețean* și *Lucrul apostolesc* al lui *Coresi* și, prin texte intermediare, manuscrisele slavo-române din secolul al XVII-lea.

Dar pe noi ne mai surprinde un mic detaliu. Pe când, cum am menționat în altă parte, punctuația din *Codicele Voronețean* este pusă la intervale foarte mari, este aproape inexistentă și fără nicio normă, în «*Lucrul apostolesc*» al lui *Coresi* găsim puncte mari (virgula se întrebuințează foarte rar), puse la intervale scurte; punctele nu despart versetele sau propozițiile terminate, ci fraze scurte compuse din două, trei cuvinte, care au între ele oarecare legătură logică. Adecă, aici se observă același fenomen ca în *Psaltirile noastre vechi* și în *Evangeliarul lui Coresi*. Această punctuație este exact ca aceea din «*Faptele apostolilor*» slavo-române. Colaționăm două fragmente de text românesc, unul din «*Lucrul apostolesc*» și altul din «*Faptele Apostolilor*» slavo-române din anul 1646¹⁾.

Lucrul apostolesc din anul 1563, p. 348.

Acum e zioa nădeajdei și noi pildâ rea să nu dăm nemunua. Ca învățatura noastră să nu fie dosădită. Ce în toate rândurele să adevărăm ca slugile domnului. In mare răbdare. Și în tristă. Și în

Manuscrisul Nr. 85, f. 282r. (Inceputul pasajului nu l-am fotografiat).

Ca niște slugi a lui Dumnezeu. Intru răbdare multă. Intru scrăbe. Intru nevoi. Intru greutăți. Intru rane. Intru temnițe. Intru dosăzi. Intru ostenințe. Intru nedormire.

¹⁾ Planșele Nr. XVI și XVII.

nevoie. Și în frică. Și în bății. Și în prinsoare. Și în răzmiriță. Și în lucru. Și în vegheat. Și în post. Și în curăție. Și în cunoscut. Și întru luângă răbdare. Și în dulceață. În duhul sfânt. Și în dragoste curată. Și în cuvântu cela dreptul. Și în puterea domnului. Armele ale dreptăției. În na dreapta și în na stânga. Pre în cinste și în rușine. Pre în rea miroscală ¹⁾.

Intru posturi. Intru curăție. Intru înțelepciune. Intru îndelungă răbdare. Intru dragoste (milostenie). Intru duhul Sfânt. Intru liubov fără de fătărie. Intru cuvinte adevare. Intru putearea lui Dumnezeu. Cu arme dreptăției dea dreapta și dea stânga. Cu mărire și cu rușine ²⁾.

Nu insistăm asupra altor exemple. Intreaga carte tipărită în anul 1563 are aceeași punctuație ca în « Faptele apostolilor » slavo-române, păstrate în manuscrisele din anul 1646 și 1652. Nu este aceasta o indicație sigură și o dovadă din cele mai elocvente, că arhetipul Apostolului lui C o r e s i a fost același, pe care l-au avut manuscrisele slavo-române? Textul Apostolului a fost o simplă copie a textului românesc din Praxiul slavo-românesc, prototipul textelor noastre din secolul al XVI-lea și al XVII-lea. Copistul a omis textul slavons, de care el nu avea nevoie, și a transcris numai cel românesc, care putea fi utilizat în școală, ca lectură acasă și în biserică.

Textul Codicelui Voronețean, care n'a păstrat sistemul de punctuație din originalele slavo-române, este probabil o copie, de pe un text intermediar românesc.

Deci repetăm, textele celor trei cărți românești mai importante, și anume al Evangheliei, Psaltirii și Praxiului, care s'au păstrat fie în manuscrise, fie tipărite, sunt copii de pe manuscrise mai vechi, a căror prototipuri au fost scrise la început în două limbi și care se întrebuițau pentru înv-

¹⁾ I. B i a n u. *Lucrul apostolesc*. București. 1930, p. 360. Planșa XVI.

²⁾ Planșa XVII.

țarea limbii slave, pentru Români, și a celei românești pentru Slavi.

* * *

Înainte de a ajunge la concluziile care decurg din toate aceste constatări, vom examina și chestiunea naționalității traducătorilor și a copiştilor, cari au imprimat anumite particularități de limbă în textele noastre rotacizante. Regretatul prof. N. Drăganu și C. Lăcea într'un timp ajunseseră la concluzia, că autorii còpiilor și poate și ai traducerilor n'au fost nici Români și nici Slavi de origine, ci Sași din Ardeal¹⁾. N. Drăganu, care argumentează mai temeinic această părere, pe care ulterior nu o susține decât în parte²⁾, credea că anumite forme lexicale, scrise greșit din manuscrisele noastre vechi, s'ar datori influenței limbii Sașilor. Că aceste forme nu ar fi altceva decât săsisme. De aici se deduce că primele traduceri în românește ar fi fost înfăptuite de către un sas din regiunea Bistriței, care și-ar fi putut face studiile la Praga, unde putea să învețe limba slavă.

Dar aproape toate așa zisele săsisme, semnalate de către regretatul profesor, sunt pur și simplu *rusisme*. Atât Rușii din părțile nordice, cât și Ucrainenii, pronunță cuvintele românești stricat, așa cum se găsește în fenomenele lingvistice din textele noastre vechi socotite ca săsisme. Nu avem nici-o culegere din folklorul românesc făcută de Ruși sau Ucrainieni, ca să putem dovedi această afirmație. Știm numai din graiul viu al Ucrainenilor și Rușilor, cari locuiesc între Români și cari, chiar când cunosc bine limba românească, își au particularitățile lor în pronunțare.

Una din aceste particularități, foarte răspândite în primele noastre texte, ca și în textele de mai târziu, este *o* în loc de *oa*³⁾. Rușii și chiar acei din Români cari și-au făcut studiile în Rusia și au trăit printre Ruși, nu pot pronunța

¹⁾ N. Drăganu. *Manuscrisul liceului grăniceresc G. Coșbuc din Năsdud și săsismele celor mai vechi manuscrise românești*. * Dacoromania *, vol. III, Cluj, 1924, pp. 472—508, 914—929. C. Lăcea. *Copiștii Psaltirii Șchiene*. *Ibid.*, pp. 462—71.

²⁾ N. Drăganu. *Histoire etc.*, pp. 37—40.

³⁾ N. Drăganu. * Dacoromania *, vol. III, pp. 498, 916.

diftongul *oa*. Astfel, satele din Ucraina subcarpatică, cu numele românesc de Rostoaca — se scriu și se pronunță Rostoca, Crănsișoara — Crasnișorâ ¹⁾; iar în harta Basarabiei, întocmită de către Marele Stat-Major Rus, în mod consecvent localitățile cu denumiri românești, ce conțin diftongul de mai sus, *oa* se transformă în *o*: *Schinosă*, — *Schinoasa*, *Bulboca* în loc de *Bulboaca*, *Scrofa*, în loc de *Scroafa*, etc. ²⁾.

E în locul diftongului *ea*. Exemple: *Cepa* în loc de *Ceapa* ³⁾, *Vale Popii* în loc de *Valea Popii* ⁴⁾.

I în loc de *â*. Exemple din aceeași hartă: *Ghisca* în loc de *Gâsca*, *Ghirla* în loc de *Gârla*, *Chișla* în loc de *Câșla*, *Strimba* în loc de *Strâmba*.

E și *a* în loc de *ă* sau *â*: în harta rusă, de care ne folosim, sunt trecute următoarele denumiri: *Belâ* dela *Bălții* noștri, *Menzatești* din *Mânzătești*, *Baciori* din *Băciori*, *Bacheu* din *Bacău*, *Felticeni* din *Fălțiceni*, *Felciu* din *Fălciu*, *Prisecani* din *Prisăcani*, *Farladani* din *Fârlădani*, *Cherligași* din *Cârligași* etc.

În pronunțarea rusească este frecventă confundarea lui *U* cu *V*. Rușii scriu în susnumita hartă: *Derenev* din *Dereneu*, *Chișinev* din *Chișinău*, *Cernovâț* din *Cernăuți*, *Hijdev* din *Hâjdău*, *Balcovți* din *Bălcăuți*, *Dancovți* din *Dancăuți*, *Teleşevca* din *Teleşeuca*, *Marcovți* din *Mărcăuți*, *Tatarevca* din *Tătărăuca*.

Și celelalte particularități, mai puțin caracteristice, sunt rusisme. Chiar diftongii, cari n'au la bază regulile fonetice românești, sunt de proveniență rusească. Unii din ei se datoresc felului cum cuvintele diftongate se pronunță în rusește, aceste cuvinte se introduc în limba românească: astfel cuvântul « pomeanește » ⁵⁾, trecut de către N. D r ä g a n u drept cuvânt diftongat, este dela cuvântul slav „Поманити“, — pomianiti, intrat în limba românească cu diftongul slav.

¹⁾ *Podkarpatska Rus*, pp. 203—205.

²⁾ Harta se găsește în posesiunea autorului acestor rânduri. Harta fără indicațiile locului și datei tipăririi.

³⁾ *Podkarpatska Rus. Ibidem*.

⁴⁾ A se vedea formele socotite ca săsisme la N. D r ä g a n u. *Op. cit.*, pp. 497—502, 916—921.

⁵⁾ N. D r ä g a n u. *Op. cit.*, p. 477.

Deci, traducătorii textelor vechi românești sunt Ruteni sau Ruși de origine, sau Români cari trăiau în mediul slav și cunoșteau bine limba slavă. În orice caz, traducătorul (sau traducătorii) este un bilingv, din ținutul Maramureșului în granițele lui din secolul al XV-lea.

Concluziile, care se impun din observațiile noastre cu privire la cărțile vechi românești, sunt următoarele:

1. Cele dintâi traduceri în limba românească nu se datoresc influențelor venite din afară (husitism, luteranism sau calvinism). De altfel, teoriile cu privire la aceste influențe, ca fiind nefondate, astăzi nu mai sunt susținute de o bună parte din istoricii literaturii noastre.

2. Traducerile se fac din impulsul necesităților didactico-religioase și a împrejurărilor istorico-culturale din Maramureșul de altădată. Era nevoie de pregătirea clericilor pentru bisericile din Maramureș și din Rusia subcarpatică.

3. Primele traduceri se fac în Maramureș, în secolul al XV-lea, când Românii din cuprinsul acestui ținut joacă un rol politic și cultural însemnat și când interesele lor religioase și culturale, se ciocnesc cu cele ale Rutenilor din Maramureș și din părțile apropiate ale Rusiei subcarpatice. Traducerile se fac la mănăstirea Peri.

4. Cele trei cărți principale : Psaltirea, Faptele Apostolilor și Evanghelia, care se traduc la început, erau scrise în două limbi, cu text alternativ slav și românesc.

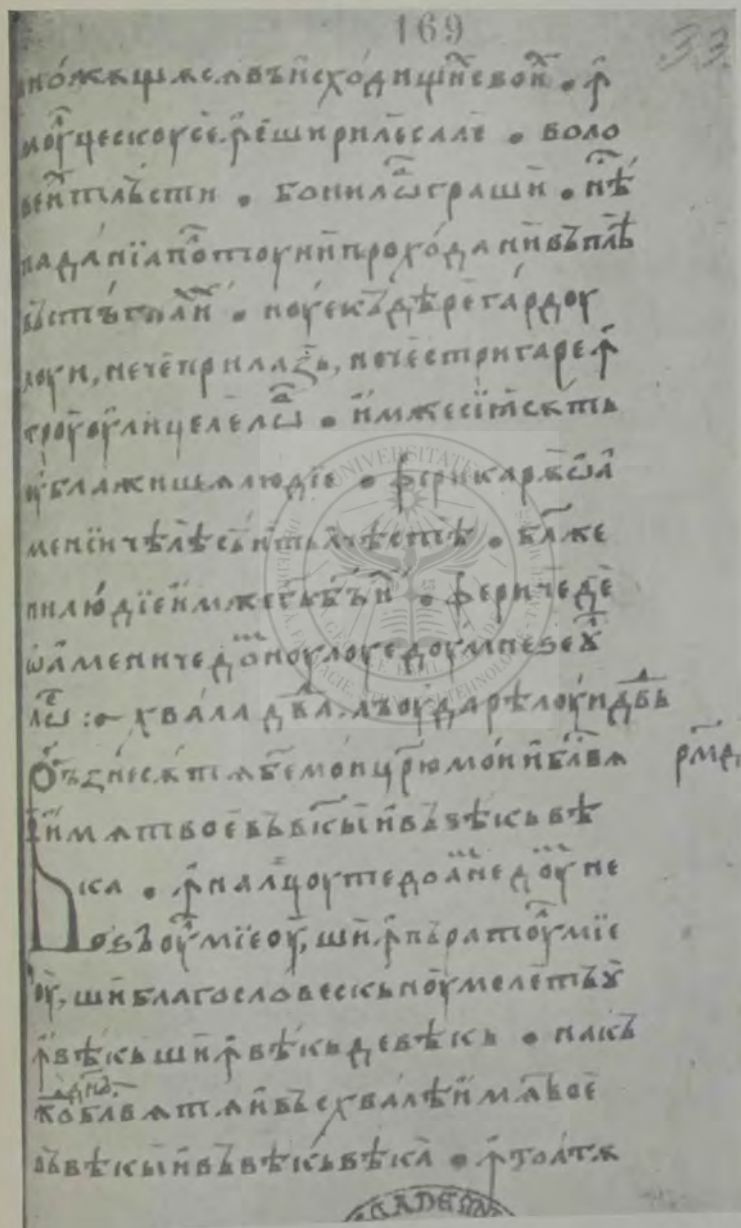
5. Scopul acestor traduceri era de a înlesni învățarea limbii slave bisericești pentru clerul român, în special pentru acel din satele rutenești, și a limbii românești pentru preoții ruteni din Maramureș și din părțile vecine ale Rusiei subcarpatice. Cărțile, atât cele în două limbi, cât și cele numai cu text românesc erau întrebuințate și în școala pentru pregătirea clericilor români și ruteni.

Această școală funcționa pe lângă mănăstirea Peri din Maramureș.

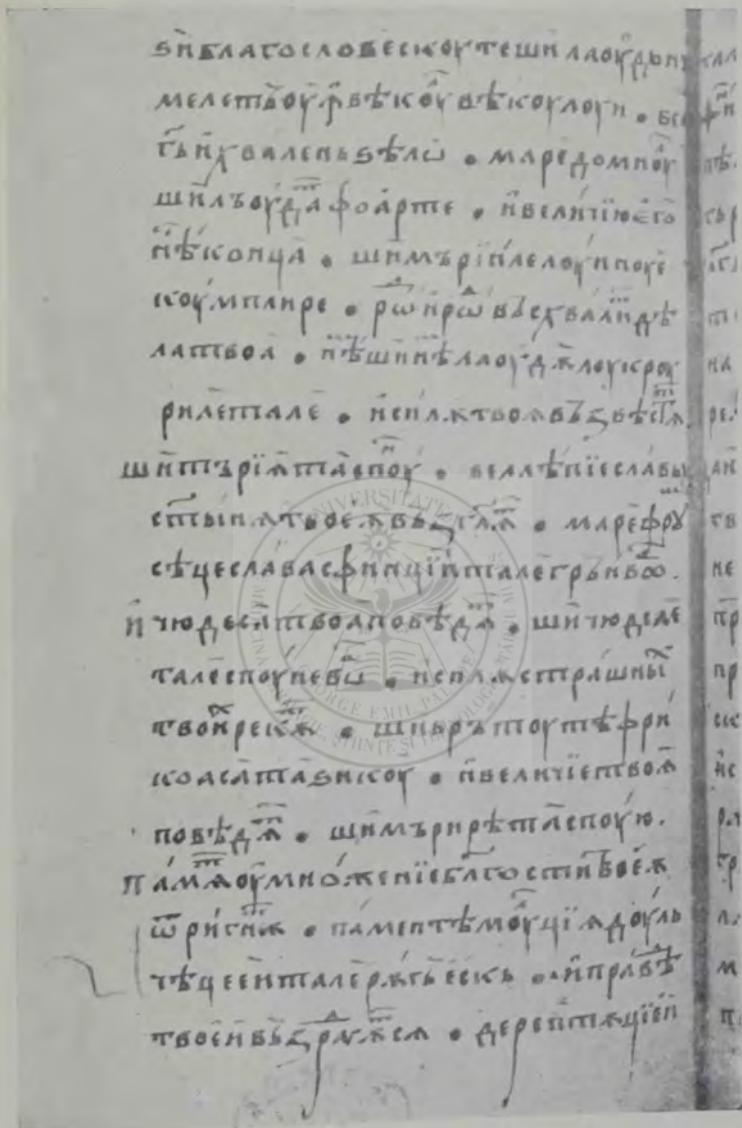
6. Din cărțile cu text alternativ slavo-român derivă textul pur românesc al Evangheliei, Faptelor Apostolilor și Psaltirii din secolul al XVI-lea. Cea dintâi carte românească care s'a tradus a fost Psaltirea, ea fiind mai necesară pentru nevoile pregătirii clerului.

7. Traducătorii au fost călugări Ruteni sau Români din regiunile bilingve ale Maramureșului din secolul al XV-lea.

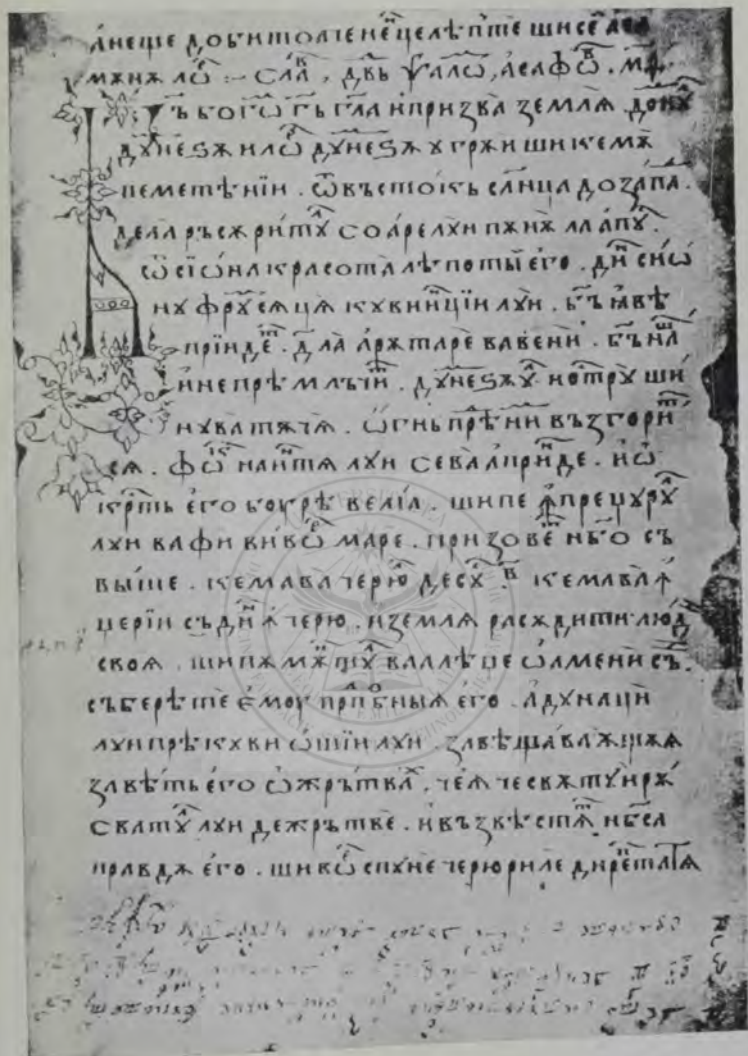
Psaltirea slavo-română din secolul XVI—XVII. Manuscrisul Academiei Române
Nr. 3465, f. 169 r.

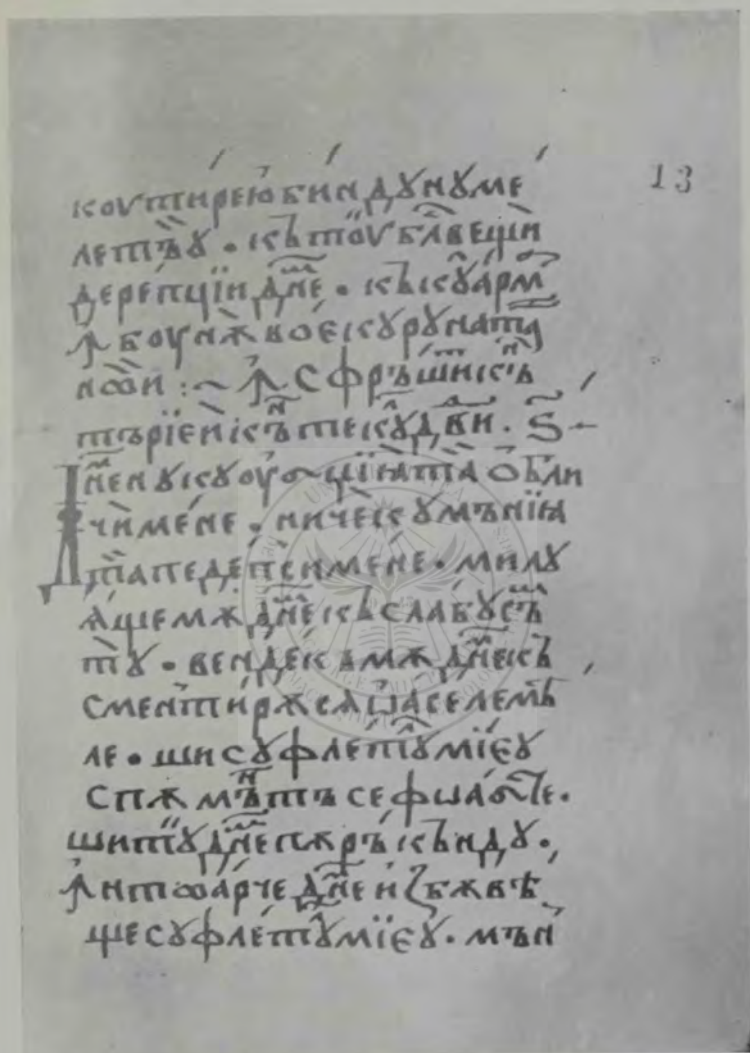
Psaltirea slavo-română din secolul XVI—XVII-lea. Manuscrisul Academiei Române
Nr. 3465, f. 169 v.

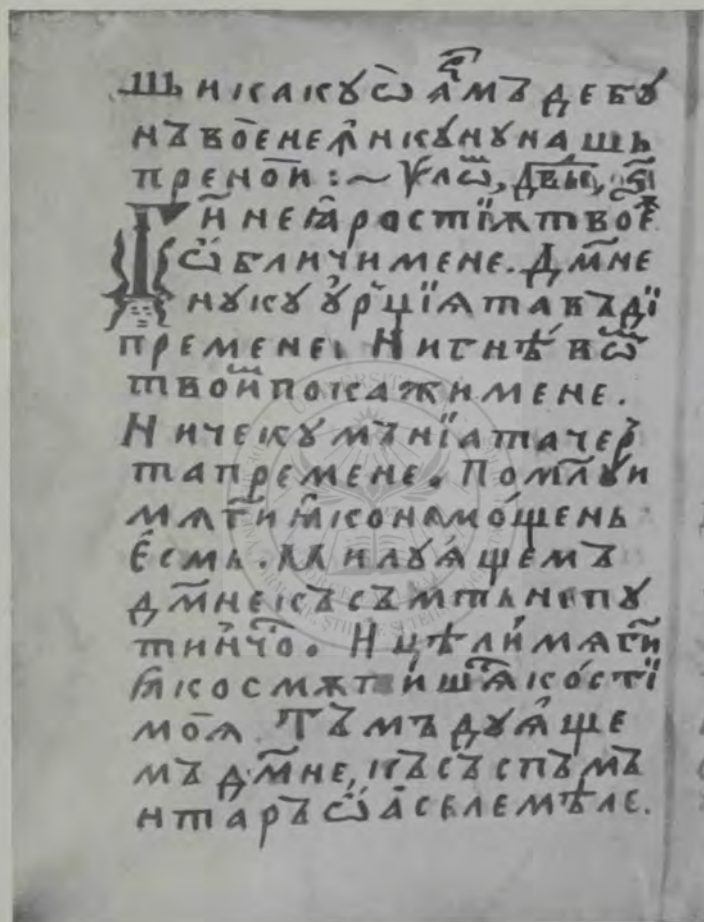
Psaltirea slavo-română a lui Coresi din anul 1577, f. 15 r.

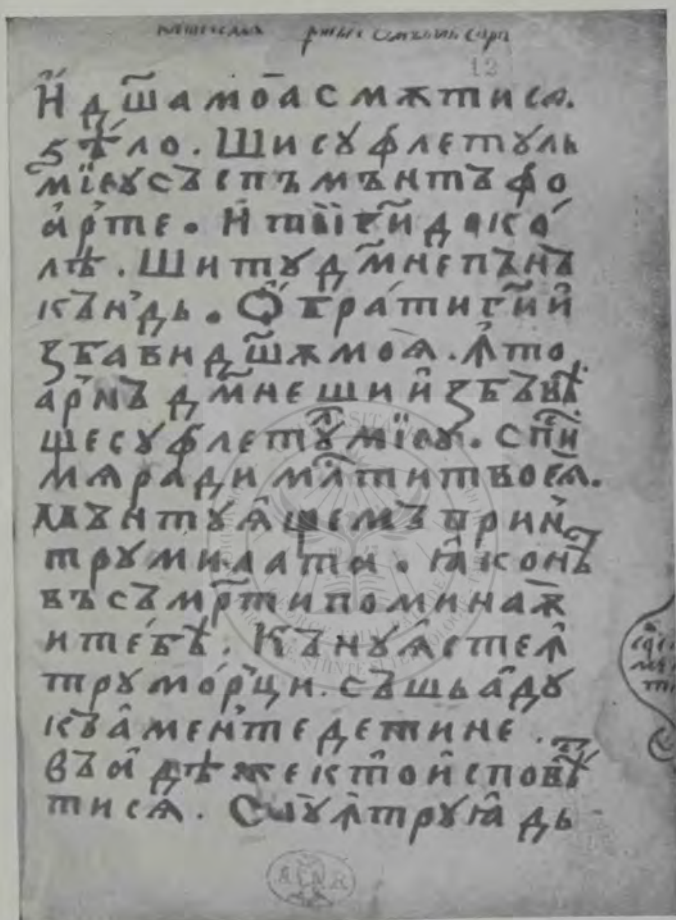
Psaltirea slavo-română din secolul XVI descoperită de către N. Iorga
 la biserica din Mehădia.
 (N. Iorga. Observații și probleme bănățene).

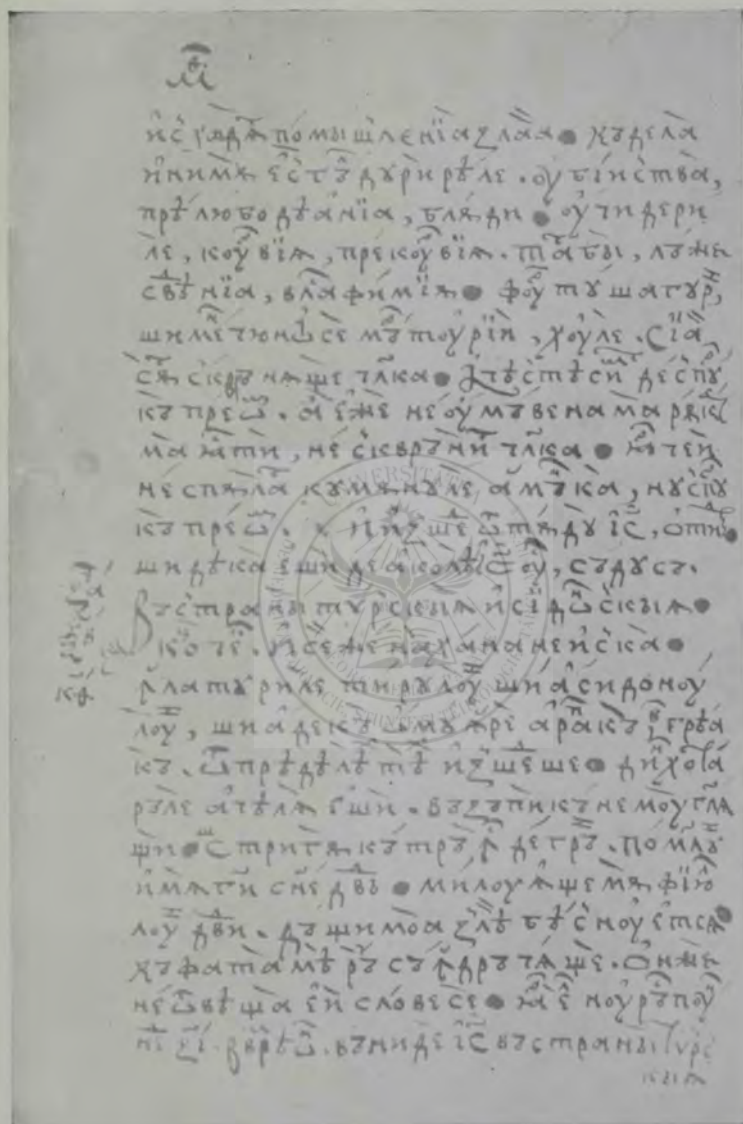
Psaltirea scheiană, p. 13 r.
 (I. Bianu. Psaltirea scheiană).

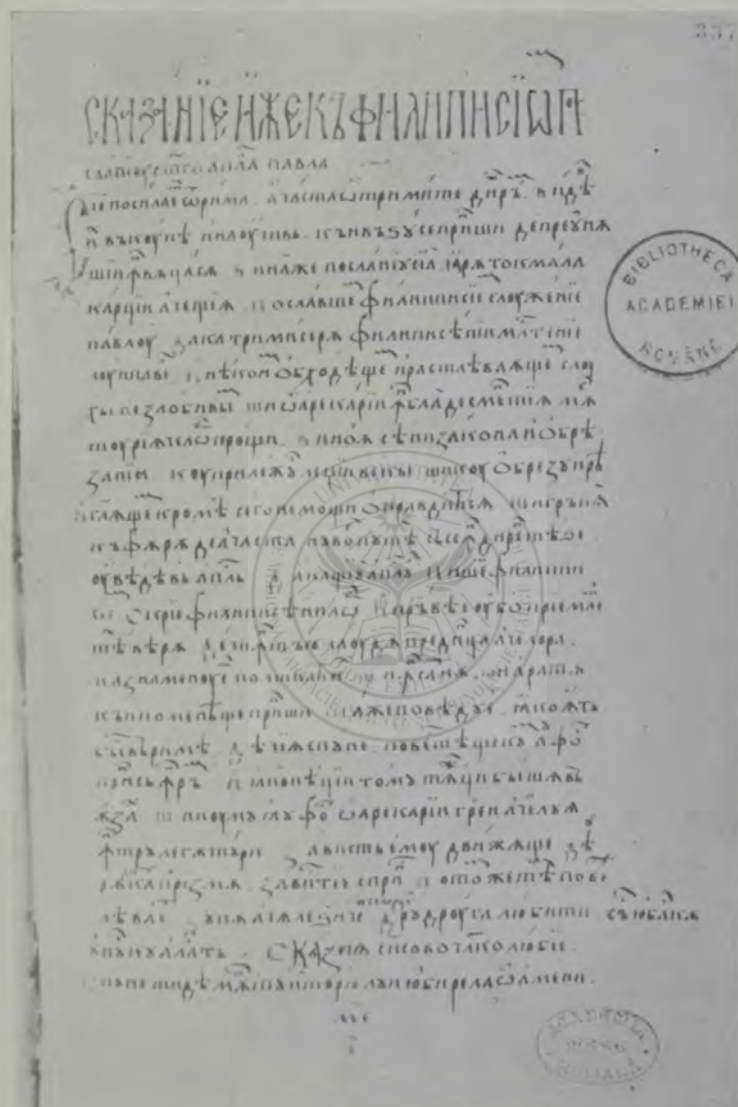
Psaltirea slavo-română din secolul XVI. Manuscrisul Bibl. Academiei Române Nr. 4818. f. 11 v.

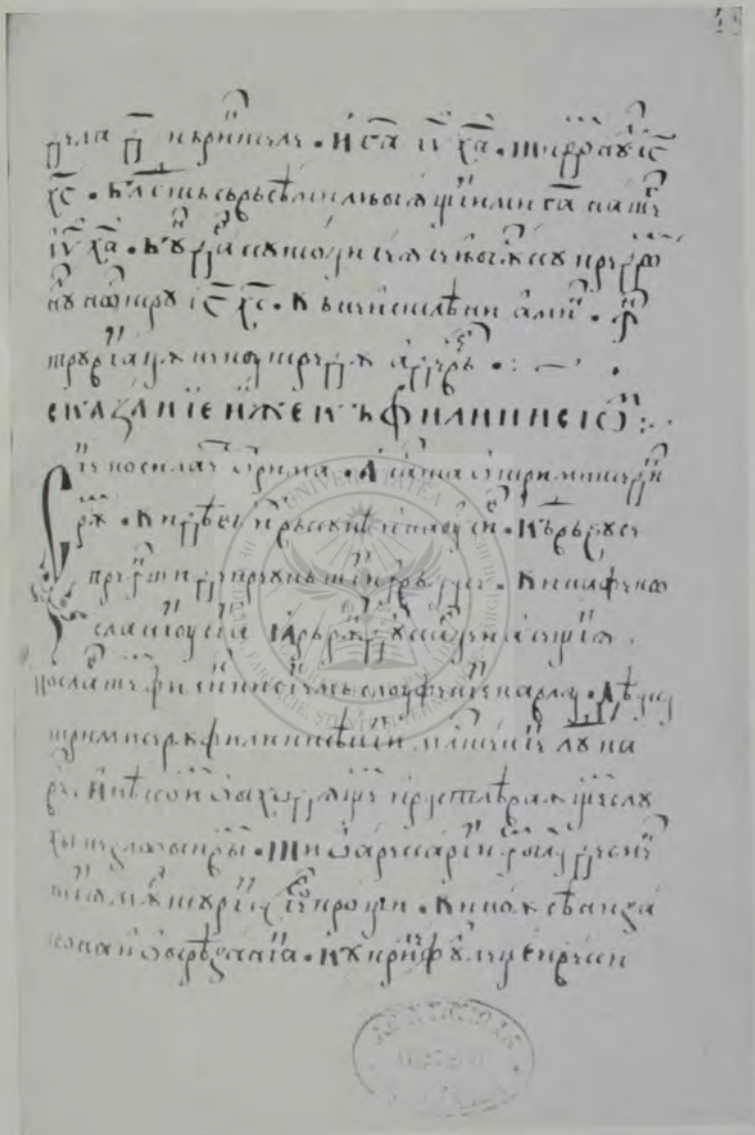
Psaltirea slavo-română din secolul XVI. Manuscrisul Bibl. Academiei Române
 Nr. 4818 f. 12 r.

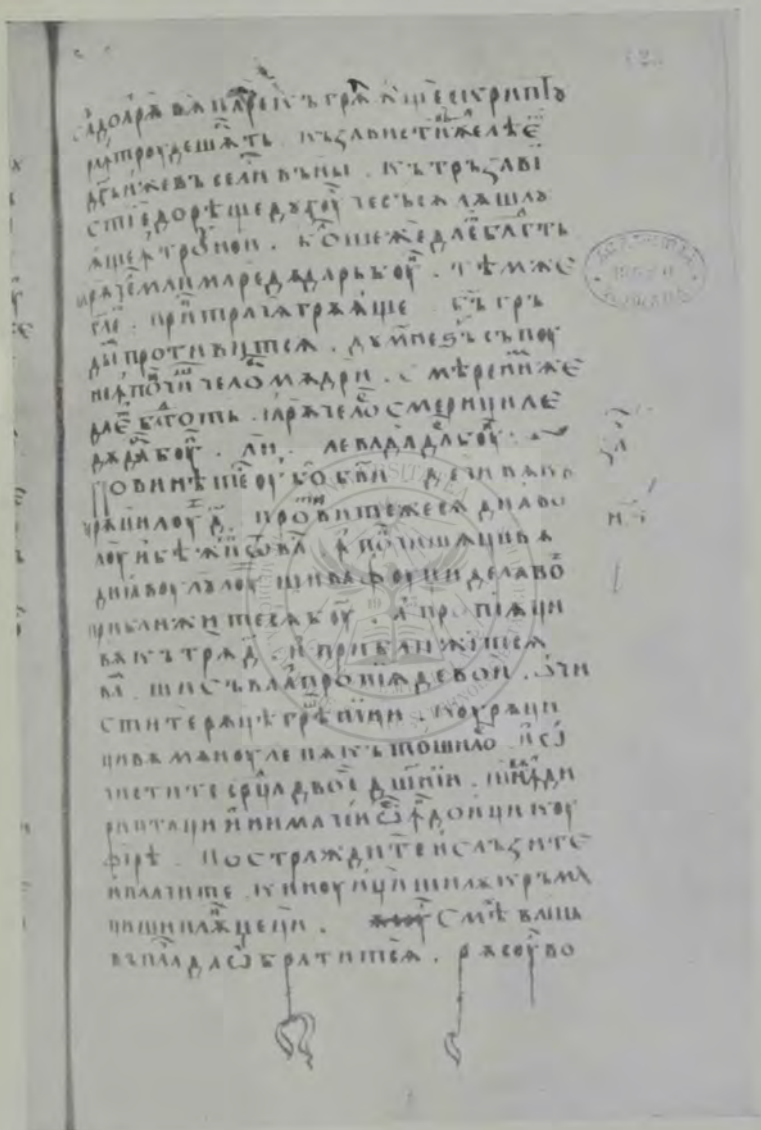
Evangelhia slavo-română din anul 1677. Biblioteca Academiei Române Nr. 407, f. 69 v.

Faptele Apostolilor din anul 1646. Manuscrisul Academiei Române Nr. 85, f. 337 r.

Faptele Apostolilor din anul 1652. Manuscrisul Academiei Române Nr. 69, f. 485 r.

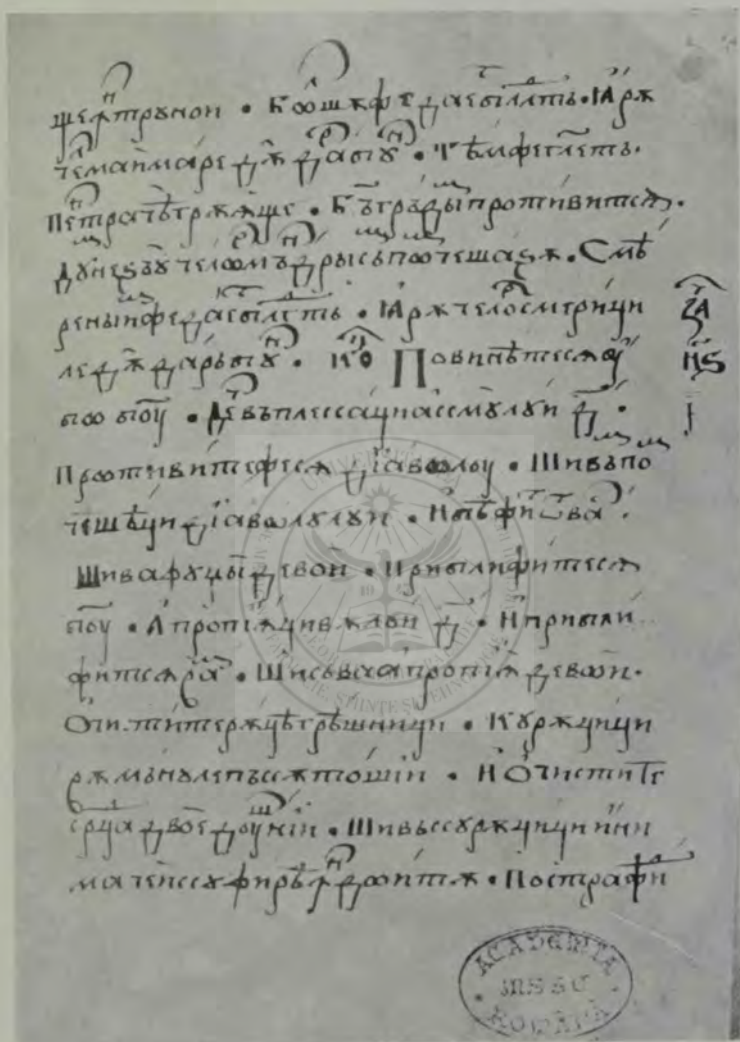

Faptele Apostolilor, slavo-române din anul 1646. Manuscrisul Academiei Române Nr. 85. f. 125 r.

КЪ СЕ И ЖЕ НОВИ ТВО РЪ ДА И В ДА Л ЖЕ О
 КОЦА . Т Е Л А Т Е В А Ш И Т П Ъ Р И П Р Е
 КО И ПО И МА Т Ъ К И В Л А С В Р Ъ Ш И Н Е
 П О В А Н Н Ы И В Ъ Д А Н А Т А П А Ш Е Г О И С
 Г А . Н Е В И П О В А Ц И Л А С О Р А Д О М Н
 Н О С Т Р О И Д Н И С К Е В К Р Е М Ъ К Ъ Л Р Е
 Д И Т О С Ъ Н А , И М Ж Е З В А Н И Б Н Р Е
 В Ъ С З Е Ч Е М И С П А С Е Г О И С Т А Г А П А Ш Е
 С Т Е Л А Т Е М П Е Н Е М А Ц И Я П Р О Г О И А Р Ъ
 Ф И О Л Д Н Е В Д О М Н Ъ Л О Г И Н О С Т П Р О
 Л В И С К Р Е С Т И Т Ъ Р И П Р Е
 О Л Ф И С Е Ж Е Б Ъ В Ъ Л Ч И С И М Е М Т А
 П А Ш Е Г О И С К А . П А Р А В Ъ Р О Ф Р А Ц И О Н О
 М А И О Г Д О М Н О И П О С Т Р О И Л О Г И С К Е
 Д А Л И С К О М Е Ч Л Е К Ъ Ш И П А С Ъ Г Р А Ц И И Т О
 П И С И П Р О Х И Ч И Д А Л Т Ъ Б Ъ В Ъ Б Р А С Т И
 Ш И Ц У Л Е Ч Н О Г О П И С А П Р О К О Л Е В А Д Е
 П Р И М . Д Е С Т Е Ж Е Р Ъ К Р Ъ Ш Е М И Б Ъ Г О
 И Ж Е И С С Л Ъ К И . Т Е К У Л С Ъ Ф И Ц И Д А Ш И
 П Р О Р О К Ъ Д А Х И В Ъ Г О Ж Е Н Р А К Ъ Ш И
 П Р О С Ъ Т И Д А . П А Р А . П А Р Ъ К О В А К О
 М И С К Ъ С В А Б Р А Т И Е М О Л О Ц Р И М Е Т А
 М И С К Ъ . К У Ъ М И Х П О Р О К И Д Е В О Н
 Ф Р А Ц И И Е Н Д Е Л Л М А Р И . П А К О Р Ъ Б Е
 П И Л В Ъ В Л А С Ъ . К Ъ С Ъ Т Ъ С К А Д А П Р О Р
 КО И . Г Л А Ж Е Е . Р Ж Е И Т Ъ А Т Ъ .

Faptele Apostolilor, slavo-române din anul 1646. Manuscrisul Academiei Române Nr. 85, f. 217 v.

A. R. — Memoriile Secțiunii Literare, Seria III. Tom. X. Mem. 3.

Faptele Apostolilor, slavo-român din anu 1652. Manuscrisul Academiei Române Nr. 69, f. 186 r.

Planșa XVI.

In loc de « *dela 1663* » se citește « *dela 1563* ».

TOMUL V, (1930—31):

Lei 330

W. MEYER-LÜBKE. Rumänisch und romanisch	Lei 20
RAMIRO ORTIZ. Per la fortuna del Petrarca in Rumania (1783—1928)	» 20
IOAN BIANU. Inscricții în limba gotică și în caractere runice descoperite lângă Folticeni	» 20
Dr. ANDREI VERESS. Istoricul marele serdar Gheorghe Saul (1743—1785)	» 18
N. N. CONDIESCU. Istoria lui Alfidalis și a Zelidiei	» 40
G. F. CIAUȘIANU. Glosar de cuvinte din jud. Vâlcea	» 75
ARTUR GOROVEI. Contribuțiuni la biografia lui Constantin Stamati	» 12
ION GHERGHEL. Goethe în literatura română	» 130

TOMUL VI, (1932—34):

Lei 280

LIVIU MARIAN. Alexandru Hasdeu și Academia Română	Lei 60
C. T. HARLEY WALKER. Limba irlandeză sau gaelică	» 6
ARTUR GOROVEI. Artistul Matei Millo	» 25
Dr. CAKLO TAGLIAVINI. Despre « Lexicon compendiarium latino-valachicum »	» 10
MARCU BEZA. Bibliotecă mănăstirești în Palestina	» 5
SEXTIL PUȘCARIU. B. P. Hasdeu ca lingvist	» 5
MARCU BEZA. Bibliotecă mănăstirești în Palestina, Cipru și Muntele Sinai	» 5
D. R. MAZILU. Sfânta Filoteia dela Argeș. Lămurirea unor probleme istorico-literare	» 60
ARTUR GOROVEI. Contribuții la istoria literară	» 30
TUDOR VIANU. Influența lui Hegel în cultura română	» 60
ARTUR GOROVEI. Ierotheiu Episcopul Hușilor	» 20

TOMUL VII, (1934—36):

Lei 350

ONISIFOR GHIBU. Contribuții la istoria poeziei noastre populare și culte	Lei 20
MARCU BEZA. Trei săbii moldovenești din vremea lui Ștefan-cel-Mare	» 5
MARCU BEZA. Bibliotecă mănăstirești la muntele Athos	» 30
N. CARTOJAN. Poema cretană Erotocrit în literatura românească și izvorul ei necunoscut	» 60
G. MURNU. România și Elada	» 5
ALEXANDRU MARCU. Simion Bărnuțiu, Al. Papiu Ilarian și Iosif Hodoș la studii în Italia	» 100
MARCU BEZA. Bibliotecă mănăstirești în Epir, Rodos și Paros	» 5
ARTUR GOROVEI. Elementul popular în literatura cultă	» 15
AL. CIORĂNESCU. Alexandru Depărășeanu, studiu critic	» 100

TOMUL VIII, (1936—38):

Lei 200

MARCU BEZA. Bibliotecă mănăstirești în Patmos	Lei 5
MARCU BEZA. Bibliotecă mănăstirești în Siria, Atena și Insula Hios	» 10
General R. ROSETTI. Termenii militari din dicționarele și enciclopediile noastre	» 10
I. PETROVICI. Privire asupra operei și personalității lui Descartes	» 10
GH. ADAMESCU. Adaptarea la mediu a neologismelor	» 50
I. PETROVICI. Determinismul și indeterminismul în lumina criticii filosofice	» 5

† I. BIANU. O comunicare obștească a condițiilor păcii dela Kuciuc-Kainargi (1774)	Lei 20
ȘT. CIOBANU. Din legăturile culturale româno-ucrainiene: Ioannichie Galeatovici și literatura românească veche	» 80
MIHAIL SADOVEANU. Comemorarea lui I. Creangă	» 10
ION PILLAT. George Coșbuc — 20 ani dela moartea poetului	» 5
MARCU BEZA. Vechi legături cu Anglia	» 30

TOMUL IX (1938—40):

Lei 250

IORGU IORDAN. Un linguist sociolog: Antoine Meillet	Lei 8
TH. CAPIOAN. Originea Macedoromânilor	» 12
MARCU BEZA. Uime românești la Atena și Ierusalim	» 35
GEORGE MĂRNU. Românii din Bulgaria Medievală	» 15
PETRE COMAN. Glossar dialectal	» 55
D. CARACOSTEA. Simbolurile lui Eminescu	» 15
G. OPRESCU. Probleme românești de artă țărănească	» 30
EMIL VÎRFOSU. Scrisorile inedite ale lui I. Heliade Rădulescu	» 40
M. SADOVEANU. Cincizeci de ani dela moartea lui Ion Creangă	» 6
G. POPA-LISSEANU. Limba Română în izvoarele istorice medievale	» 40
I. PETROVICI. La centenarul lui Titu Maiorescu	» 20
ARTUR GOROVEI. Biblioteca dela Rotopânești a lui Neculai Istrati	» 40

TOMUL X (1940—41):

1. NICHIFOR CRAINIC. «Anul 1840»	Lei 8
2. G. OPRESCU. Carol Popp de Szathmary desinator (1811—1888)	» 40
3. ȘT. CIOBANU. Începuturile scrisului în limba românească	» 90

